

VRIJHEID EN GELIJKHEID.

De geschiedenis van de emancipatorische gedachte.

Prof. Dr. Sami Zemni & Prof. Dr. Ruddy Doom

2019-2020

INHOUDSTAFEL

INHOUDSTAFEL.....	1
INLEIDING	4

DEEL I : DOORBRAAK VAN HET KAPITALISME EN OPKOMST VAN DE BURGERLIJKE SAMENLEVING	9
1. De zoektocht naar een nieuw raamwerk (1450-1650).....	10
1.1. Het einde van de katholieke hegemonie.....	10
1.2. De vlucht naar Utopia	14
1.3. De burgers ter orde geroepen.....	17
1.4. Het Staatisme	22
2. De genese der burgerlijke ideologie.....	29
2.1. De politieke fundamenten	30
2.2. De economische fundamenten	45
3. Aux armes citoyens	52
3.1. De dekolonisatie	53
3.2. De Franse Revolutie	56
4. Het conservatisme.....	64
5. Het nationalisme.....	74
6. Vroeg-socialisme	78

DEEL II : DE BURGERLIJKE SAMENLEVING 87

1. Ontstaan en evolutie van het hedendaags socialisme	87
1.1. Het wetenschappelijk socialisme	87
1.2. Sociaal-democratie en reformisme	97
1.3. De buiten-parlementaire oppositie	105
2. De verdediging van het individualisme	112
2.1. Der Einzelganger	112
2.2. John Stuart Mill	117
3. Het conservatief offensief	120
3.1. A-wetenschappelijk conservatisme	120
3.2. 'Wetenschap' en conservatisme	124

DEEL III : DE TWINTIGSTE EEUW: 1914-1945..... 136

1. De Sovjet-Unie	138
1.1. De genese van het Sovjetbestel	138
1.2. Het Stalinisme	150
2. De terugval van de democratie.....	155
3. Militaire dictaturen	166
4. De nieuwe ordening.....	171

Ontwikkeling en emancipatie: een ideologische kwestie?

Ontwikkeling en emancipatie kennen een ongelijk verloop. Dit is vooreerst zo voor wat de geografische spreiding betreft. De hele periode van kolonialisme is hiervan een duidelijk voorbeeld en demonstreert hoe ontwikkeling van bepaalde gebieden in bepaalde gevallen steunt op het onderontwikkelen van andere gebieden. Maar ook binnen één en dezelfde samenleving verloopt emancipatie als een proces vol spanningen en tegenstellingen tussen diverse belangengroepen, in eerste instantie tussen sociale klassen. Want wie verandering zegt, zegt ook behoud en dus conflicten om de macht. In deze strijd voor het verwerven, behouden of verstevigen van de macht bedienen maatschappelijke groepen zich niet alleen van materiële strijdmiddelen, maar wapenen ze zich ook mentaal. Machtsposities steunen zelden op het simpele geweld, ze worden gestut door overtuigingen die de in-group cohesie en identiteit verlenen, en leden van de out-group(s) ofwel pogen te overtuigen ofwel efficiënter te bekampen. Dit is het terrein van de ideologische strijd en meteen het onderwerp van de cursus.

Er lijkt geen term zo moeilijk te definiëren als een ideologie, ook al is het één van de weinige concepten waarvan we de publieke geboorte exact kunnen traceren. Op 21 april 1796 stelde de Franse graaf Louis Destutt de Tracy zijn *Idéologie* voor aan het *Institut Nationale des Sciences et des Arts* in Parijs als een wetenschap van het denken. De eerezuchtige Destutt de Tracy ambieerde met zijn *Idéologie* om het menselijke handelen en denken in rationele wetten te vatten zodat de hele maatschappij verklaard zou kunnen worden. Deze opvatting staat uiteraard ver af van wat men vandaag onder het begrip verstaat.

Verschillende wetenschappers hebben geprobeerd om definities van ideologie aan te reiken naar gelang haar onderwerp (politiek, de hele

wereld, macht,...), haar functie(s) (legitimerend, verklarend, onderdrukkend,...) of haar doelgroep (een bepaalde sociale groep, individuen, een specifieke bevolkingsgroep,...). In wat volgt gaan wij het voornamelijk hebben over politieke ideologieën. Een veelgebruikte minimumdefinitie is van de hand van de politicoloog Andrew Heywood die een ideologie omschrijft als *“een geheel van ideeën dat de basis vormt voor georganiseerde politieke actie of dit nu bedoeld is om het bestaande machtssysteem te behouden, aan te passen of omver te gooien”* (Heywood 2003: 12). Een politieke ideologie is dus een geheel van ideeën en opvattingen dat aan de sociaal-politieke verhouding vorm wenst te geven. Een geheel van opvattingen betekent vooreerst dat het om meerdere opvattingen gaat. Eén enkele stelling is nooit een ideologie, er dienen er meerdere te zijn die in een bepaald verband staan. Dit verband kan logisch consistent zijn, het kan ook functioneel samenhangend zijn en daardoor een innerlijke logica verwerven die niet noodzakelijk de wetenschappelijke toetsing doorstaat. Ideologie is dus geen wetenschap, hoewel ze wetenschappelijke elementen kan bevatten, net zomin als wetenschap ten andere waardevrij is (en dus ideologische componenten bezit).

Wetenschap en wetenschappelijke theorie zijn woorden die bij vele studenten een gevoel van ongemak met zich meebrengt. Theorie staat al gauw symbool voor moeilijke, onnuttige en abstracte denkbeelden waar weinig praktisch mee aan te vangen is. Nochtans is theorie iets wat we constant bewust en onbewust gebruiken in de dagelijkse omgang. Wanneer politici er bijvoorbeeld van uitgaan dat criminaliteit bij jonge allochtonen aangewakkerd wordt door de sociale marginalisering en de economische uitsluiting, dan gebruiken ze (deels onbewust) theoretische modellen die zin geven aan de sociale realiteit. Andere politici kunnen, over hetzelfde voorbeeld, andere meningen en ideeën hebben en daarvoor (alweer deels onbewust) andere theorieën gebruiken. Sommige Vlaamse politici (en niet enkel die van het Vlaams Belang) hebben al meermaals geopperd dat de jeugddelinquentie bij allochtone jongeren niet voortkomt uit hun socio-economische situatie maar door hun cultuur.

Het debat dat zich enkele jaren geleden ontspon naar aanleiding van de bestelling van een wetenschappelijk onderzoek over de relatie tussen cultuur en criminaliteit door toenmalig minister van Justitie, Marc Verwilghen, bij de Nederlands-Belgische onderzoekster Marion Van San, toont onmiddellijk aan dat wetenschap alvast niet buiten de

maatschappelijke werkelijkheid staat. Het is onzinnig om aan te nemen dat theorie ontdaan is van alle invloeden van buitenaf.

Neuman vat de gelijkenissen en verschillen tussen wetenschappelijke theorie en (politieke) ideologie als volgt samen (Neumann 1999: 38):

Wetenschappelijke theorie en ideologie	
Gelijkenissen	
<ul style="list-style-type: none"> • Bevat een set van aannames en startpunten • Legt uit hoe de sociale wereld er uit zit en hoe en waarom het verandert <ul style="list-style-type: none"> • Reikt een systeem van concepten en ideeën aan • Verduidelijkt relaties tussen concepten, vertelt wat leidt tot wat <ul style="list-style-type: none"> • Verschafft een gerelateerd systeem van ideeën 	
Verschillen	
Ideologie	Sociale theorie
<ul style="list-style-type: none"> • Geeft absolute zekerheid • Heeft alle antwoorden op alle vragen • Vast, gesloten, af • Gaat tests en discrepante bevindingen uit de weg • Blind voor alternatief bewijsmateriaal • Opgesloten in een bepaald moraal systeem • Zeer vooringenomen • Kent interne contradicties en inconsistenties • Vastgeroest in specifieke positie 	<ul style="list-style-type: none"> • Conditioneel, onderhandeld begrijpen • Incompleet, aanvaarde onzekerheid • Groeiend, open, proces, uitbreidend • Verwelkomt tests, positief en negatief bewijsmateriaal • Verandering gebaseerd op bewijs • Ontdaan van sterke moraliserende standpunten • Neutraal, neemt alle 'kanten' in acht • Zoekt sterk naar logische consistentie • Overstijgt sociale posities

Een ideologie omvat dus opvattingen (positieve en negatieve) die zowel descriptief als normatief zijn: het is een poging om vat te krijgen op de sociopolitieke omgeving zoals die is en zoals deze hoort te zijn. In die zin is het een partieel totaalbeeld, en dus minder omvattend dan een wereldbeschouwing die pretendeert een globale totalisatie aan te bieden.

Het spreekt voor zichzelf dat de scheidingslijnen niet altijd duidelijk te onderscheiden zijn. Een ideologie is daarenboven een supra-individueel fenomeen, een groeps eigenschap waarbinnen enkelingen er de drager van zijn (elk met zijn eigen verwerking ervan). Gezien ideologieën ernaar streven op de werkelijkheid in te grijpen, moet die actiegerichtheid zich noodzakelijk oriënteren naar een beweging. Die referentiegroep kan kleiner of groter zijn, maar indien hij totaal ontbreekt is er niet langer sprake van een ideologie, maar van een private conceptie. Tenslotte valt een ideologie niet samen met een doctrine. Een doctrine is een geheel van opvattingen dat vorm wil geven aan de socio-politieke verhoudingen, en op een formele wijze wordt afgekondigd door instanties die de leiding waarnemen binnen een instituut. Iedere politieke beweging bezit een ideologie, maar niet noodzakelijk een doctrine.

Hoe kun je de relevantie van een ideologie meten, d.w.z. in welke mate beïnvloedt deze het maatschappelijk gebeuren? Hierover valt geen uitsluitsel te geven. Laat het hier volstaan twee voorbeelden aan te reiken. Niemand betwist dat het Christendom in de Middeleeuwen het dominante denkkader leverde, dat de Kerk de ambitie had doctrinair gezag af te dwingen, dat de clerus hét instituut van geletterdheid vormde en dat de geschriften van Thomas Van Aquino er een centrale rol in speelden. Maar, in welke mate werd het leven van de boeren nu geïnspireerd door de 'Summa Theologica'? Of neem Karl Marx, wiens beeld in brons of graniet miljoenen mensen moest herinneren aan de juistheid van zijn stellingen. Poog je maar eens door de hoofdstukken over geld en kapitaal uit de Grundrisse te worstelen en je beseft de relativiteit van de uitspraak dat zijn 'gedachten' wereldwijd verspreid waren. M.a.w. tussen de tekst en de manier waarop deze door uiteenlopende groepen wordt gehanteerd in de werkelijkheid is er altijd een afstand. Het proces van doorsijpeling brengt noodzakelijk vervorming met zich mee, indien er al geen bewust proces is om ruime of gerichte interpretaties te creëren (er zullen dus ook altijd discussies zijn tussen onbuigzame, letterlijke interpretaties en meer flexibele).

Ten tweede hebben diegenen die zichzelf tot de intelligentsia rekenen steeds de neiging om de invloed van geschreven teksten en vooral de schrijvers -instrumenten bij uitstek van de Weltgeist- te overschatten. De

mens leeft niet van brood alleen, maar dat de materiële wereld de grenzen en de mogelijkheden van het handelen bepaalt, is evident. De uitvinding van de stoommachine heeft de samenleving ingrijpender veranderd en heeft meer invloed gehad op de intermenselijke relaties dan een boekenkast vol politieke geschriften. Uiteraard dient men zich te hoeden voor reductionisme: stoommachines moeten niet leiden tot een industriële revolutie, ze werden ook gebruikt om de fontein van de Duitse adel te doen spuiten. Net zo goed als sommigen vroeger meenden dat waarden en normen de onveranderlijke basis vormden van het maatschappelijk gebeuren, is er vanaf de 19de eeuw een tendens om ideologie als achterhaald te beschouwen. Er kan een vergelijkbare discussie worden opgezet i.v.m. de relatie tussen geweld en overtuiging. Meer dan tweeduizend jaar geleden was er in het oude China onenigheid of men een maatschappij ordent zoals de prins van Chang “*die hoofden afsloeg als men koren maait*”, dan wel volgens Kong-fu-tse (confucius) die voorhield dat de deugd als innerlijke leidraad het gedrag stuurde. Dit dispuut, met de wisselende antwoorden -geweld versus overtuiging- komt herhaaldelijk aan bod en is zeker niet afgesloten.

Ideologie heeft uiteraard te maken met taal, met betekenis en betekenisgevers. Twee van de centrale begrippen zijn ‘vrijheid’ en ‘gelijkheid’. Het is nogal duidelijk dat dit twee waardegeladen concepten zijn die enkel contextueel begrepen kunnen worden. In de tijd en al naar gelang de sociale laag die het begrip hanteert, kan de term een zeer verschillende concrete inhoud hebben. Wat ‘gelijkheid’ impliceerde voor de sans-culotten was iets anders dan wat Napoleon liet vastleggen in de ‘code civile’. Hetgeen ‘vrijheid’ werkelijk betekende in de Magna Charta is nauwelijks vergelijkbaar met wat Proudhon daaronder verstond. Daarenboven is de onderlinge relatie al evenmin eenduidig; ze varieert van de stelling dat ongelijkheid de voorwaarde is om de vrijheid van een elite mogelijk te maken tot de noodzakelijke inperking van individuele vrijheid om de gelijkheid van allen te realiseren. Ook dit debat blijft actueel en zal nooit definitief afgesloten zijn.

Politiek of beleid: de ideologieën voorbij?

Ongeveer een veertig tal jaar geleden kondigde de Amerikaanse socioloog Daniel Bell het einde der ideologieën aan. In "*The End of Ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties*" probeerde Bell aan te tonen dat zowel het marxisme/socialisme alsook het klassieke liberalisme hadden afgedaan. De socioloog was ervan overtuigd dat de lokroep van de 'onvermijdbare loop van de geschiedenis naar de instorting van het kapitalisme' of 'het paradijs van een alles regulerende markt' de massa's niet meer konden mobiliseren. Bell dacht dat de mensen die de grote depressie van de jaren '30, het stalinisme, het nazisme, het fascisme en WO II hadden meegemaakt, terughoudend waren om zich politiek in te zetten voor ideeën en ideologieën die extreem leken. In de plaats kozen ze voor een pragmatische politieke houding die perfect paste in de welvaartsstaat die gedurende de jaren '50 gestalte kreeg. Ideologie zou in deze visie vervangen worden door een meer instrumenteel reformisme dat zich baseerde op het sluiten van compromissen, noodzakelijkheid, nut en wetenschappelijke objectiviteit. Het idee was toen, net als vandaag, even simpel geformuleerd: de voornamelijk technische problemen van de organisatie en de functionering van de staat en de economie hadden administratieve oplossing nodig en geen ideologie. Hoe minder ideologie een plaats had in de politiek, des te beter de Verenigde Staten van de jaren '50 zich ontwikkelden in rationele termen.

Deze rooskleurige omschrijving van de politiek in het naoorlogse Amerika kende een groot succes ongeacht het feit dat de these in de werkelijkheid continu werd tegengesproken. De spanningen die gepaard gingen met de Koude Oorlog, het ontstaan van de '*civil rights movements*' (Martin Luther King), de oorlog in Vietnam en de groeiende antioorlog beweging in de VS, en vooral ook het groeiend aantal 'witte olifanten' die de ontwikkelingssamenwerking met zich bracht, spraken in de feiten de these tegen.

In onze geïndividualiseerde postmoderne of postpolitieke maatschappij bestaat er een tendens die er (verkeerdelijk denken we) van uit gaat dat een efficiënt en coherent 'beleid' de maatschappelijke problemen kan oplossen. Allerlei persisterende vormen van onrechtvaardigheid die in onze maatschappij bestaan, zouden kunnen verholpen worden door het

doorlopen van een cyclus van maatschappelijk handelen die berust op het idee van de maakbaarheid van de maatschappij.

Deze cyclus bestaat erin om eerst een 'maatschappelijk probleem' te willen beschrijven, in kaart brengen, te kwantificeren en te objectiveren. Daar wringt reeds het schoentje want wat is een probleem? Een maatschappelijk fenomeen wordt pas een probleem wanneer het zo wordt beschreven. Dit betekent dat we te maken hebben met het subjectieve werk van individuen, groepen en instituties die actief een fenomeen *veranderen* in een 'probleem'. Deze individuen, groepen en instituties behoren bijna altijd tot de hogere klassen van de maatschappij. Zij maken een fenomeen 'bespreekbaar' in termen van een 'probleem'. Eenmaal bespreekbaar, heeft het 'probleem' nood aan een 'publieke opinie', die zowel maakbaar als manipuleerbaar is.

Daarna, in een tweede fase, wanneer de wetenschap heeft gesproken, worden de bevindingen en aanbevelingen in een beleid omgezet. Dat beleid wordt gepresenteerd en als het ware verkocht aan de publieke opinie als zijnde rationeel, efficiënt, technisch correct en wetenschappelijk onderbouwd. Op die manier wordt zo'n beleid voorgesteld als a-politiek. Als beleid echter buiten de politiek wordt gekatapulteerd, dan lijkt het alsof de politiek voornamelijk nog aan management doet.

Binnen de beleidscontext van de verschillende overheden – van het lokale naar het globale, van de gemeente naar de internationale instellingen – zien we dan ook een duidelijke verschuiving naar meer efficiëntie en effectiviteit. Deze op zich lovenswaardige doelstellingen – wie wil er immers geld, tijd en inzet stoppen in 'slechte' projecten – hebben tot doel de bestuurscapaciteiten te versterken en het draagvlak te vergroten. Dat draagvlak is echter niks meer of minder dan 'de mensen'. De overheden willen 'de burger' betrekken bij het beleid. De burger moet verantwoordelijk worden gemaakt, geïntegreerd worden en gehoord worden. Hij moet participeren en zelf ook initiatieven nemen. De tendens om enerzijds het beleid te professionaliseren en, anderzijds, om het te vermaatschappijken (de participatie van de burger) duidt op nieuwe configuraties van samenwerking tussen overheidsinstanties, maatschappelijke organisaties en steeds meer ook privé-diensten.

De politicoloog Wilfried Dewachter vat het concept van beleid samen als *“het actief ingrijpen van de mens en van sociale groeperingen op mensen, situaties, structuren en processen om doeleinden daaromtrent te realiseren, met middelen die men daarvoor ter beschikking heeft en dit volgens een min of meer doordachte werkwijze”* (Dewachter 2002: 167). Centraal in deze definitie – en dat durven beleids mensen af en toe eens te vergeten – is dat de keuze van de doelstelling eerder een politieke kwestie is. Sociaal beleid is een specifiek domein van actie van de overheid *“met het oog op het behouden, scheppen of veranderen van sociale bestaans- en ontwikkelingsvoorwaarden van de burgers in functie van het algemene welzijn”* (Deleeck 2003: 291). De algemene leefvoorwaarden van de mensen verbeteren en de ontwikkeling bewerkstelligen is een doel van elke politieke overheid sinds de moderne tijden. De ontwikkeling en emancipatie van de mensheid heeft reeds een lange weg afgelegd maar er rest ons nog veel te doen.

En de rest van de wereld...

In het afsluitend deel van deze cursus wordt aandacht besteed aan de derde wereld. Toen West-Europa het centrum van de wereld was, was het haast onvermijdelijk dat onze opvattingen als dominant denkkader golden. Eurocentrisme (vermomd als universalisme) in het denken was het verlengstuk van een feitelijke ongelijke machtsverhouding. Met het verdwijnen van kolonialisme en de versnelde globalisering zijn die relaties grondig veranderd. Niet alleen geven Zij in een andere omgeving een andere inhoud aan politieke kernbegrippen, wij worden er in Europa mee geconfronteerd. Het duidelijkste voorbeeld is wellicht alles wat te maken heeft met islam. Tot voor vijftig jaar was dit in België een zaak voor oriëntalist en andere specialisten van exotische aangelegenheden. Nu belangt het iedereen aan.

Voor na 9/11 is het niet meer mogelijk – als dat ooit al zo was – de ogen te sluiten voor de meerderheid van de wereldbevolking. Sinds 9/11 is er al veel geschreven over de ‘oorlog tegen terreur’, over de oorlogen in Afghanistan en Irak, over al-Qaeda en haar trawanten, over de radicalisering van jongeren in Europa, maar vooral over de islam. De islam is voorwerp geworden van debatten op de hoogste politieke niveaus tot de

meest verhitte discussies in cafés. De vragen waar we vandaag voor staan zijn echter niet nieuw. Sedert de fameuze controverse van Valladolid tussen Bartolomé de las Casas en Juan Ginés de Sepúlveda in 1550, worstelt de wereld met de vraag: wie heeft welk recht om elders te interveniëren en waarom?

Globalisering functioneert als een krachtige mythe. Er is niks natuurlijk aan de globalisering. De nieuwe 'hidden hand' theorie gaat ervan uit dat de staten en politieke autoriteiten steeds minder greep hebben op tal van beslissingen en steeds minder in staat zijn om het macro-economische te reguleren. Staten zouden zich automatisch, alsof het om een natuurlijk gegeven gaat, moeten aanpassen aan de onzichtbare maar dwingende eisen van de 'markt' in termen van flexibilisering, competitie, efficiëntie en deregulering. Ook al zijn er ontegensprekelijke bewijzen van internationalisering van de economie en de politiek, toch is de globalisering, niet zomaar een mythe. Een mythe is een sociaal verhaal dat ons helpt om de wereld rondom ons kenbaar en denkbaar te maken en de sociale praktijken en relaties een zin te geven. Maar de mythe is ook moeilijk om te bespreken of in vraag te stellen want het haalt haar sociale kracht (en macht) uit het feit dat het zich verspreidt zonder ogenschijnlijke auteur. De mythe wordt een krachtige waarheid net omdat het gedeeld en verspreid over 'velen' geen duidelijke oorsprong heeft. Globalisering (net zoals het thema van een 'dreiging van de islam' zoals we verder zullen zien) functioneert daarom als een systeem van gedeelde overtuigingen, geconstrueerd op basis van een sociaal imaginair. Dit systeem maakt gebruik van materialen uit het verleden om hedendaagse praktijken sociaal aanvaardbaar te maken en hen te oriënteren in functie van een toekomst die als legitiem, onvermijdbaar en noodzakelijk wordt omschreven.

Globalisering is met andere woorden evenzeer een *self-fulfilling prophecy* als een empirisch feit. Als gemeengoed heeft het reële gevolgen. Individuen, firma's en politieke autoriteiten passen hun gedrag op zo'n manier aan dat het de mythe versterkt. Op die manier 'vergeet' men dat de globalisering het gevolg is van bewuste beleidskeuzes. Het beleid dat sinds de jaren '70 steeds meer onderdelen van zijn bevoegdheden dereguleerde en daardoor eerder aan management dan aan politiek begon te doen, is een gevolg van genomen beslissingen.

Nieuwe vormen van politiek beleid – ‘regeerschap’ (*governance*) zoals men het graag noemt – werden onder het motto van technische efficiëntie en in naam van de noodzaak van de globale markt uitgedokterd. In die situatie is er sprake van wat de Sloveense filosoof Slavoj Žižek ‘de postpolitiek’ noemt, namelijk de vervanging van oppositionele ideologieën die door verschillende partijen werden gedragen en die binnen de democratie naar de gunst van de kiezer dongen, door een algemene consensus dat kapitalisme en de vrije werking van de markt de basis vormen van de politiek. Door de economie als een neutraal en natuurlijk domein te omschrijven, wordt de politiek steeds meer gereduceerd tot een techniek van management in termen van efficiëntie, professionalisme en ‘*human resource management*’.

Terug naar de politiek?

De rationalisering van onze kennis over politiek en maatschappij – hoe fragmentair die in werkelijkheid is – verandert de aard van het samenleven in onze maatschappij in tijden van globalisering. De klassieke politiek van de moderne natiestaten staat al geruime tijd onder druk door allerlei processen van politieke supranationale en lokale integratie, door economische interdependentie en door financiële wederzijdse afhankelijkheden. De klassiek-moderne begrippen die de politieke opvattingen schraagden, zoals het burgerschap en de nationaliteit raken stilaan op drift, los van een duidelijke inhoud. De oude grenzen van de natiestaten hebben steeds minder zin. Des te meer ze vervagen als politieke realiteiten, des te meer mensen op zoek gaan naar nieuwe afbakeningen, nieuwe grenzen en dus ook nieuwe vormen van in- en uitsluiting. Dit betekent dat de definities van wie wel en wie niet behoort tot de nationale maatschappij (Belg/vreemdeling), wie wel en wie niet mag gebruik maken van de sociale zekerheid, wie wel of geen recht heeft op vrije onderwijs,... onder druk komen te staan.

Tot slot

In een inleidend overzicht is beperking de regel. Verre van te ontkennen dat de klassieke oudheid geen boeiende schatkamer aan originele opvattingen bevat, werd geopteerd de cursus te laten aanvangen met de doorbraak van het kapitalisme. De motivatie werd aangereikt door het uitgangspunt dat het hier niet gaat om een klassieke 'Ideeëngeschiede', maar wel om het aanreiken van bouwstenen die moeten helpen onze hedendaagse samenleving te verklaren. De ideeën die hier aan bod komen worden, in navolging van Karl Mannheim's aanbevelingen in "Utopie en Ideologie", gezien als studieobjecten op zich. Het gaat er hem dus niet om deze ideeën op hun juistheid of waarheid te toetsen maar wel om ze te contextualiseren. De ideeën en ideologieën staan dus niet los van de maatschappelijke structuren en context waarbinnen ze ontstaan.

Dezelfde beperking geldt voor de keuze van auteurs: Immanuel Kant komt niet ter sprake, niet omdat hij geen zinvolle dingen schreef, maar wel omdat hij geen direct referentiepunt was voor een politieke stroming. Een auteur als Houston Chamberlain komt niet eens tot de filosofische enkels van Kant, maar heeft (helaas) wel de geschiedenis beïnvloed, dus komt hij aan bod. Zelfs auteurs worden op het bed van Procrustus aangepast: Nietzsche heeft uiterst boeiende zaken rond kunst te vertellen, maar wij behandelen enkel zijn opvattingen rond vrijheid en gelijkheid.

Het weze bij dit alles duidelijk dat de auteurs en hun opvattingen niet weg te cijferen vallen. Dit zou enkel mogelijk zijn mocht het bepaalde vormen van wiskundige kennisoverdracht betreffen. Je kan die cursus dan ook best zien als een gereedschapskist waarmee je zelf aan de slag kan gaan. Maar om dat efficiënt te doen, kan je toch maar beter de inhoud ervan kennen.

DELEECK, Herman (2003), *De architectuur van de welvaartstaat opnieuw bekeken*, Leuven : Acco.

DEVOS, Carl, (1999), "The Myth of Globalization and its Strategic Consequences", *Demokritos* n°1, Ghent University.

DEWACHTER, Wilfried (2002), *Politologie*, Leuven : Garant.

DEEL III
DE TWINTIGSTE EEUW 1918-1991

1918: het einde van een tijdperk. Internationaal is de wereldkaart hertekend. In Europa betekent dit het einde van het Duitse keizerrijk, de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie en de ineenstorting van het tsaristisch regime. Het doek valt ook over het Ottomaanse Sultanaat. In het Verre Oosten wordt de Chinese imperiale ordening bijgevoegd aan de galerij van historische antiquiteiten. Wat weinigen opvalt, is dat er twee nieuwe mogendheden op de wereldscène verschijnen die de dominante positie van het oude Europa zullen ondergraven: de VS en Japan. In Rusland gaat het om meer dan een regimewissel: de Sovjet-Unie is de eerste staat die claimt op socialistische principes gevestigd te zijn. Voor het eerst in de geschiedenis wordt de geografische expansie van het kapitalisme een halt toegeroepen. De USSR is voor velen – zowel voor- als tegenstanders - de eerste anti-systeem staat, die beweert op het mondiale vlak een alternatief te bieden voor de bestaande maatschappelijke verhoudingen.

De tussenoorlogse periode wordt bepaald door de economische crisis, of beter gezegd, de algemene crisis van kapitalisme en de burgerlijke samenleving. Enerzijds moesten regimes zich nog aanpassen aan de nieuwe situatie van het veralgemeend stemrecht. Anderzijds was er de uitdaging van het communisme. Middenin en mede door de ineenstorting van de economie, wordt Europa tevens geconfronteerd met een aanval van uiterst rechts : het fascisme. Dit zal uiteindelijk leiden tot WOII. Andermaal worden de kaarten herschud. Internationaal komt er een einde aan de koloniale periode en groeit de Koude Oorlog tot een climax. Deze breuklijnen - Oost-West, Noord-Zuid – belemmeren niet dat de integratie van de wereldeconomie verder toeneemt.

Binnen Europa is er aanvankelijk een doorgroei naar de welvaartstaat. De internationale recessie van de jaren '70 zal uitmonden in een algemene bevraging van de principes waarop deze politiek steunden. Het neo-liberalisme is nu aan slag. Deze problemen maakten dat de diepgaande structurele crisis in de landen van het reëel bestaande socialisme weinig in de kijker kwamen. Voor velen was het een complete verrassing: in 1991 werd het Sovjetsysteem ten grave gedragen.

1. DE SOVJET-UNIE

De gebeurtenissen en de opvattingen van de revolutionairen kunnen uiteraard slechts begrepen worden binnen hun maatschappelijke context en als kristallisatiepunt van een langdurig verzet tegen het tsarisme. De geschiedkundige evolutie in Rusland verliep langs andere paden dan in West-Europa. Indien Rusland een continentale macht was, dan was dit in de eerste plaats door de uitgestrektheid van het grondgebied en de mankracht van het leger. Economisch gezien was Rusland een ontwikkelingsgebied. De industrialisatie stond nog in de kinderschoenen en werd beheerst door buitenlandse ondernemingen. De landbouwsector kende een bedroevend lage rentabiliteit. Maar, het meeste opvallende kenmerk was ongetwijfeld de maatschappelijke bevrozing. De lijfeigenschap was pas in 1861 afgeschaft en op het einde van de eeuw werd nog tachtig procent van het areaal bebouwd via de dorpsgemeenschappen (mir). In Rusland was er amper sprake van een dynamische landbouwersklasse, was er een heel dunne handelsburgerij en slechts een handjevol industriële ondernemers. Het tsaristische systeem had de economische krachten in een wurggreep en, meer in het algemeen, hield alle emancipatie - politiek, cultureel - onder de knoet. Indien alle kanalen tot verandering binnen het systeem dicht gehouden worden, dan is vernietiging van het systeem een voor de hand liggende optie.

1.1. DE GENESE VAN HET SOVJETBESTEL

Je kan sowieso geen zinnig woord hierover zeggen, zonder de term Leninisme te laten vallen. Nochtans is het een begrip vol voetangels. Lenin is een revolutionair. Dit lijkt een boutade, maar is het niet langer wanneer wij Lenins eigen definitie voor ogen houden: iemand die zich beroepsmatig en praktisch aan de revolutie wijdt. Lenins geschriften hebben slechts één doel: efficiënte strijdwapens te zijn in de concrete strijd. Vandaar dat ze, al naar gelang de situatie en het praktische doel evolueren, andere klemtonen leggen, met elkaar in botsing komen. Ze ontleen hun coherentie aan de doelstelling: het verwerven en consolideren van de macht in naam van het socialisme. De term "Leninisme" roept echter een ander beeld op: dit van een theorie voor handelen en denken die intern samenhangend en af is. Deze latere canonisering had een politieke functie: met de eenduidige interpretatiemogelijkheid als uitgangspunt, werd aan de gegeven duiding meteen kracht van gewijsde verleend. Het concept Leninisme dateert uit de Stalinistische periode, toen men -tegen de zin van Lenin- niet enkel rond zijn stoffelijk overschot een

mausoleum optrok, maar ook zijn werken mummificeerde. Het gebeurde door de partij die Lenin zelf gesmeed had.

Was er in het achtergebleven Rusland wel een voedingsbodem voor socialisme? Dit was aanvankelijk de kernvraag. De narodniki of populisten wezen op de dominantie van de prekapitalistische landbouwsector. Volgens hen boden de agrarische gemeenschappen de mogelijkheid om in één stap over te gaan tot een ruraal socialisme. Dit socialisme zou dan in de lijn liggen van de Russische geschiedenis, en wat meer was: men kon gewoon de kapitalistische fase overslaan.

Plechanow, die het Marxisme in Rusland introduceerde, hield zich aan het klassieke schema. Rusland moest onvermijdelijk door een kapitalistische ontwikkelingsfase. Pas daarna kon er een arbeidersklasse ontstaan die de drager was van socialisme. Tijdens de periode na de eerste revolutie, moesten de socialisten de leiding van de burgerij dulden. Wel meende Plechanow dat de periode van transformatie kon worden ingekort omdat de Russische socialisten lessen konden trekken uit de strijd van het proletariaat in het Westen. Aanvankelijk was ook Lenin deze mening toegedaan: het kapitalisme omspande de wereld en Rusland kon hieraan niet ontsnappen. Integendeel, arbeiders en burgerij moesten precies de ontwikkeling van het kapitalisme stimuleren tegen het retrograde tsaristische systeem. Maar, in tegenstelling tot Plechanow was Lenin van oordeel dat arbeiders en boeren van meetaf aan de leiding dienden te nemen van de bourgeoisrevolutie. Dit leidde tot bittere discussies binnen de "Russische Sociaal-democratische Arbeiderspartij". Een (betwistbare) stemming leverde een meerderheid (Bolsjewieken) op, die Lenin steunde en een minderheid (Mensjewieken) die Plechanow volgde, die nog erg moeizaam samenwerkten.

Na de revoltes in Moskou van 1905, die eindigden in een nederlaag, veranderde Lenin het geweer drastisch van schouder. Uit de praktijk was gebleken dat de burgerlijke krachten geen solide bondgenoot vormden in de strijd. Alleen arbeiders en arme boeren waren betrouwbare krachten. Dit zette er Lenin niet toe aan een stap terug te doen, maar wel twee stappen vooruit te zetten, te radicaliseren. "Van de democratische revolutie zullen wij terstond naargelang van onze kracht, van de kracht van het klassenbewust proletariaat, beginnen over te gaan naar de socialistische revolutie. Wij zullen niet halverwege blijven stilstaan". Er is nu geen sprake meer van een burgerlijke revolutie die later gevolgd wordt door een socialistische : alles wordt samengebond in één enkele transformatie. Deze opvattingen lopen vrij parallel met die van Leo Trotsky over de permanente revolutie,

waarin ook verdedigd wordt dat de stap naar socialisme kan worden gezet, ook en misschien vooral in Rusland. Het is de theorie van de keten die breekt in zijn zwakste schakel. Het kapitalisme wordt beschouwd als één interdependent systeem, dat niet zal ten ondergaan daar waar het volledig is uitgebouwd (bv. in Groot-Brittannië), maar net daar waar het onvoldragen is (bv. in Rusland). Er is echter een belangrijke voorwaarde: Rusland kan dan wel het startsein geven voor de ommekeer, indien het alleen blijft staan zal het ten onder gaan. Het slagen van socialistische revoluties in West-Europa wordt als een noodzakelijke voorwaarde gezien voor de uitbouw van het socialisme in Rusland.

Door deze nieuwe positionering komt het definitief tot een breuk met de mensjewieken. Het heeft er de schijn van dat de bolsjewieken verschrompelen tot een groupuscule. Twee zaken zullen dit verhinderen. Eén: wereldoorlog I, die het Tsarisme op de knieën dwingt (zie verder). En twee, de organisatorische capaciteiten van Lenin die deze kleine groep tot een ijzeren falanx smeedt, die uiterst efficiënt kan optreden. De kern van zijn opvattingen is terug te vinden in "Wat te doen?".

De plaats die men bekleedt in het productieproces genereert een spontane (verzets)ideologie. Aan zichzelf overgelaten komt de massa er enkel toe "trade-unionistische" eisen te formuleren: hogere lonen, kortere arbeidsduur, betere werkvoorwaarden, enz.. Trade-unionisme betekent evenwel de ideologische onderwerping van de werkers aan de burgerij, het leefbaar maken van het bestaande systeem. Socialisme is onmogelijk zonder een wetenschappelijke ideologie; deze is niet onmiddellijk af te lezen uit de dagdagelijkse werkelijkheid. Het socialisme dient binnen de arbeidersbeweging geïntroduceerd te worden: dit is de taak van de voorhoedepartij. De voorhoedepartij kan zich niet tevreden stellen met het herformuleren van de spontane arbeiderseisen: ze heeft opvattingen die op een andere dimensie liggen. Bijvoorbeeld de verzuchting naar hogere lonen moet door de partij omgebogen worden naar de gepolitiseerde eis tot opheffing van de loonarbeid. M.a.w. arbeidersbewustzijn aan zichzelf overgelaten is niet socialistisch, arbeidersklasse en partij vallen niet samen en kunnen dit ook niet.

We zitten met de voorhoedepartij opnieuw bij het probleem dat we reeds bij Marx schetsten: de opvattingen van het proletariaat kunnen afwijken of zelfs tegengesteld zijn aan de 'wetenschappelijke' opvattingen hierover. Lenins concept zal die kloof dempen door een machtsargument: het proletariaat, of delen ervan, is vatbaar voor 'vals bewustzijn' en de voorhoede moet hen het rechte pad voorhouden. Klassenstrijd speelt zich dus ook af op

"De socialistische revolutie is geen éénmalige actie, geen veldslag aan één bepaald front, maar een heel tijdperk van felle klassenbotsingen, een lange reeks gevechten aan alle fronten der economie en politiek, gevechten die slechts met de onteigening van de bourgeoisie kunnen eindigen. Het zou een fundamentele fout zijn te denken, dat de strijd voor de democratie in staat is, het proletariaat af te leiden van de socialistische revolutie of deze op de achtergrond te schuiven enz. Integendeel! Zomin als het socialisme kan zegevieren wanneer het de democratie niet volledig verwerkelijkt, is het proletariaat in staat zich op een overwinning op de bourgeoisie voor te bereiden, indien het niet een alzijdige, consequente en revolutionaire strijd voor deze democratie voert."

LENIN: Over het recht der naties op zelfbeschikking

het ideologische vlak, maar naarmate de partij meer macht heeft, zal dit betekenen dat de zogenaamde 'klassenverraders' of heropgevoed moeten worden, of geliquideerd worden. De partij is in Lenins opvattingen tevens een kaderpartij. Dit wil zeggen dat men niet automatisch lid wordt omdat men arbeider is. In West-Europa was en is het vrij eenvoudig om lid te worden van een partij: betaal een bijdrage. In de Sovjet-Unie en andere staten met een communistische structuur was dit niet zo. Je kon niet zomaar een lidkaart kopen, je moest aan eisen voldoen, je moest actief militeren en je kon 'geroyeerd' worden indien je in één van de zuiveringscampagnes aan de verkeerde kant stond. De partij bestaat uit beroepsmilitanten aan wie strenge voorwaarden worden gesteld: men dient er een "juiste" interpretatie van het Marxisme op na te houden, zich actief en constant in te zetten voor de revolutie. Dit betekent nog niet dat de partij een verzamelplaats voor intellectuelen is: er dienen zoveel mogelijk politiek geschoolde arbeiders gevormd te worden. Gezien de omstandigheden in Rusland moet de partij een clandestien of semi-clandestien bestaan leiden. Dit heeft noodzakelijk consequenties op het beslissings- en organisatieschema, dat bestempeld wordt als democratisch centralisme. Alle communicatiekanalen lopen verticaal, d.w.z. van de top naar de basis maar nooit horizontaal, bv. tussen twee cellen. Beslissingen dienen na het afsluiten van de discussie loyaal uitgevoerd te worden, ook door de minderheid die het er niet mee eens was. Hetzelfde geldt voor de lagere echelons die besluiten van hogere organen moeten volgen. Als het proletariaat niet zelfstandig zijn doelstellingen kan formuleren, en de partij het monopolie bezit van de correcte benadering van de realiteit (omdat ze zich steunt op wetenschappelijk socialisme); als beslissingen frequenter en makkelijker van bovenaf naar beneden gaan i.p.v. omgekeerd; als democratie gezien wordt als een afgeleide waarde, ondergeschikt aan het einddoel -de revolutie-, en dus ook aan de partij; dan is het Leninistisch organisatieconcept in se autoritair, en indien zich dit niet in concreto uit, is het enkel te danken aan de terughoudendheid van de top (die eventueel niet over de nodige middelen beschikt).

Wat te doen na de revolutie? Bij Marx en Engels valt wel één en ander bij mekaar te sprokkelen, er is altijd wel een citaat te vinden ter ondersteuning van deze of gene opvatting, maar een uitgewerkte visie over een socialistische staat is er niet uit af te leiden (de beschrijving van de commune van Parijs is nogal summier om als theorie te gelden). De opvattingen van de Westerse sociaal-democraten werden sowieso verworpen. Praktische verwezenlijkingen waren er al evenmin. De blauwdruk van de staat moest dus nog geconstrueerd worden. Het in 1917 geschreven "Staat en Revolutie" kan als een theoretische tegemoetkoming aan dit probleem beschouwd worden. De burgerlijke staat is volgens Lenin een instrument van onderdrukking, niets meer en niets minder. De peilers

waar op deze berust zijn leger en bureaucratie. Door deze staat uitsluitend als repressief te zien, sluit Lenin a-priori elke lange mars door de instituties uit. Het parlementaire systeem betekent volgens hem dat de arbeiders periodiek de keuze hebben welke fractie van de leidende klasse het volk zal onderdrukken. Het vervreemdt de arbeiders van de politiek, meer nog depolitiseert ze en belet ze hun reële macht uit te oefenen. Deze staat kan niet veroverd worden, enkel vernietigd. De staat wordt door Lenin gezien als simpelweg de uitdrukking van kapitalisme, d.w.z. een systeem dat per definitie gebaseerd is op uitbuiting en dus klassenstrijd, waardoor die staat per definitie wel onderdrukkend moet zijn. Democratie en parlementarisme zijn niet veel meer dan gevelversiering. Ook wanneer een arbeiderspartij de absolute meerderheid zou bezitten in dit parlement, dan nog is er geen sprake van werkelijke democratie, want de loonarbeid blijft nog steeds bestaan. Wanneer de sociaal-democratische partijen in het Westen ijveren voor algemeen stemrecht, dan kan Lenin dit alleen maar zien als een tactiek, als een poging om macht te verwerven binnen het systeem. Wanneer deze partijen dit gaan zien als een einddoel, is zijn verdict zeer duidelijk: verraad aan de revolutie en aan de echte belangen van de arbeidersklasse.

Het zou verkeerd zijn te menen anarchistische echo's op te vangen. Na de revolutie moeten arbeiders en boeren hun belangen beveiligen tegen de klassenvijanden. De staat meteen afschaffen zou een gevaarlijke utopie zijn. Er moet integendeel een sterke arbeidersstaat worden gevestigd: de dictatuur van het proletariaat als overgangsfase naar socialisme. Dit betekent dat de ene klasse de andere onderdrukt (zoals in elke staat), maar tegelijkertijd is er meer democratie, gezien de overgrote meerderheid nu het beleid bepaalt. Democratie heeft dus een klasseninhoud, en de "formele" democratie (wat Lenin democratie noemt) moet hier voor wijken. Deze nieuwe macht is volkomen anders georganiseerd. Het leger moet de baan ruimen voor volksmilities, d.i. het gewapend volk dat niet boven, maar uit de gemeenschap komt. Volksmilities krijgen tevens civiele taken toegewezen in het gewone leven. De vertegenwoordigende organen worden opgedoekt ten voordele van de sovjets, die op een directe wijze hun belangen regelen. De staatsbureaucratie verliest meteen haar grondslag. Een aantal taken vervallen, andere die een routinekarakter bezitten worden via een beurtrol door de bevolking zelf waargenomen, en wat nog niet kan worden afgeschaft, wordt door ambtenaren gedaan. Deze ambtenaren zijn niets anders dan agenten van het volk, op elk ogenblik afzetbaar en met een loon dat dit der arbeiders niet overstijgt.

Dit werk van Lenin wordt algemeen aangezien als zijn meest libertaire geschrift, mede tot stand gekomen door de actieve en creatieve rol die het proletariaat rond 1917 speelde. Toch zitten ook hier twee gevaarlijke stellingen verborgen. Indien het proletariaat enkel zijn politieke uitdrukking kan vinden in de partij, die als enige de objectieve belangen ervan kan vastleggen, betekent dit dan niet dat enkel partijleden belangrijke functies waarnemen? Of nog, dat het niet de politiek is die tot het dagdagelijkse gaat behoren, maar dat het dagdagelijkse door de partijpolitiek wordt gecontroleerd? Ten tweede, dat er na de machtsovername een contrarevolutie dreigt is evident, dat dit tijdelijke maatregelen vergt, meer in het algemeen dat een overgangsfase zich opdringt, is al even duidelijk. Maar wie stelt vast dat het regime voldoende geconsolideerd is, of is er een spontaan proces van afsterven van de staat? Als dit laatste niet het geval is, kan het enkel de partij, d.w.z. de macht zelf zijn die dit concludeert.

De eerste wereldoorlog tekende voor het tsarisme het doodvonnis dat de bolsjewieken zouden uitvoeren. Lenin – in ballingschap – lanceerde de slogan “Transformeer de imperialistische oorlog in een burgeroorlog”. Aanvankelijk vond hij weinig gehoor. De mistevredenheid en de revoltes op het platteland namen toe, terwijl de ontevredenheid in de steden steeg ten gevolge van de oorlogseconomie. Diegenen die gehoopt hadden via het in 1905 ingestelde parlement -de Doema- geleidelijke hervormingen door te voeren, werden zwaar gefrustreerd. De tsaar stond geen greintje van zijn autocratische macht af, en stuurde de Doema naar huis wanneer het hem zinde. Zelfs de leidende kringen begonnen zich tegen zijn figuur te keren. Tsarina Alexandra was van Duitse afkomst, hetgeen haar verdacht maakte, en de invloed van Raspoetin was een doorn in het oog van de hofkringen. Het leger was gedemoraliseerd door de oorlog en niet langer bereid voor het tsarendom te vechten. In februari sloeg de balans volledig door, toen zowel in Petrograd als in Moskou de soldaten de kant kozen van de arbeiders. Het tsarisme werd afgeschaft en er werd een voorlopige regering samengesteld waarvan Kerensky de leidende figuur was. De (zwakke) regering moest voor een deel steunen op de raden (Sovjets) die als paddestoelen uit de grond schoten. Deze sovjets van arbeiders, boeren en soldaten werden beheerst door de mensjewieken. In de lijn van hun strategie erkenden ze de leidende rol van de voorlopige regering, die een burgerlijke revolutie moest doorvoeren.

In april 1917 kwam Lenin terug in Petrograd en formuleerde er twee voornamen stellingen: "één van de actuele taken van de proletarische revolutie in Rusland is om de staatsmacht van de regering van grootgrondbezitters en kapitalisten te doen overgaan in deze van

arbeiders en boeren", en "alle macht aan de Sovjets" (de zogenaamde Aprilthesen). Lenins tactiek is tweevoudig: door de toegevingen die de voorlopige regering wel moet doen is er ruimte om de macht van de sovjets uit te bouwen, en binnen de sovjets moeten de bolsjewieken een overwicht verwerven. De voorlopige regering stelde geen einde aan de oorlog noch vermocht ze iets te doen aan de rampzalige economische situatie, of was ze in staat landhervormingen door te voeren. De slogan "Vrede, brood en land" drukte precies de aspiraties uit van de massa die steeds meer in de ban kwam van het politieke programma van de bolsjewieken. Langzamerhand konden de bolsjewieken de sovjets domineren. Er ontstond een situatie van dubbele macht: formeel was er de regering die beslissingen nam, informeel waren het de sovjets.

Dit was een situatie die onhoudbaar was, alleen bleef de hamvraag: wanneer slaan de bolsjewieken toe? Vooral onder impuls van Lenin en Trotsky groeide de overtuiging dat er snel moest worden gehandeld. Op 7 en 8 november (Russische kalender) werd de voorlopige regering afgezet en de macht overgedragen aan de Raad van Volkscommissarissen onder leiding van Lenin. Mensjewieken werden uitgenodigd te zetelen in de nieuwe regering, zij het op de voorwaarden die Lenin stelde (hetgeen ze uiteraard weigerden). Toen een Constitutionele Vergadering werd bijeengeroepen en de bolsjewieken dreigden hun greep hierop te verliezen, werd deze meteen ontbonden. Gestaafd door de overtuiging dat enkel de bolsjewieken de echte vertegenwoordigers van de onderdrukte massa waren, waren Lenin, Trotsky e.a. niet van plan af te wijken van wat zij als partijlijn hadden uitgestippeld. Geen overdreven scrupules inzake democratische besluitvorming was één reden voor de overwinning. Maar, ongetwijfeld beantwoordden de bolsjewieken ook aan twee basisverzoeken van de meerderheid van de bevolking. Eerst via een wapenstilstand, daarna door de (zeer ongunstige) vrede van Brest-Litovsk kwam er een einde aan de oorlog. En door het decreet op de landeigendom, liet Lenin de boeren toe om alle gronden van de kroon, kerk en adel zonder compensatie over te nemen. Wat in het Westen de oktoberrevolutie wordt genoemd werd vreemd genoeg niet meteen weggeveegd, al bleven de eerste jaren bijzonder precair.

De periode 1917-1921 wordt omschreven als deze van het oorlogscommunisme. In de eerste plaats was er de burgeroorlog. Het zg. Witte Leger met actieve steun van het Westen poogde het nieuwe regime op de knieën te krijgen. Het zg. Rode Leger, o.l.v. Trotsky, slaagde er evenwel in eind 1920 de laatste weerstand op te ruimen. In de tweede plaats was er de economische catastrofe. De industrie was misschien wel van het volk, alleen produceerde ze niets meer. In 1920 is het totaal van de industriegoederen amper

13% van dit in 1913, staal (2%) en gietijzer (2,5%) zijn praktisch onbestaande. De boertjes hebben de gronden onder elkaar verdeeld en beschouwen deze als private eigendom. Ze weigeren te verkopen tegen de officiële prijzen en zeker niet in ruil voor de zowat waardeloos geworden roebels. Daarop organiseren de stedelingen opeisingtochten, wat dan weer de boeren tot rebellie drijft. De bolsjewiki worden in de hoek gedreven en reageren door in stijgende mate een beroep te doen op autoritarisme. Eerst worden de partijen van de reactie verboden, daarna zijn de mensjewieken en sociaalrevolutionairen aan de beurt, in 1921 worden de fracties binnen de communistische partij verboden (de nieuwe naam voor de bolsjewieke partij). De macht van de sovjets wordt beperkt en na de moordaanslag op Lenin wordt de Tcheka (geheime politie) steeds actiever. De leiding is de wanhoop nabij, zoals blijkt uit Lenins geschriften: december 1919 "ofwel zullen de luizen het socialisme overwinnen, ofwel overwint het socialisme de luizen"; april 1921: "de situatie is uitzichtloos"; oktober '21: "het proletariaat heeft opgehouden te bestaan als proletariaat ...".

Tegen alle verwachtingen in heeft de Sovjet-Unie haar eerste jaren overleefd, zij het amper. De vraag is echter: welk regime is er uit de bus gekomen? Het lijkt niet de minste twijfel dat 1917 een volkse revolutie was. Een massale beweging over het ganse grondgebied wordt niet veroorzaakt door een relatief kleine groep, hoe efficiënt haar organisatorische methodes en overtuigend de oratorische kwaliteiten ervan mogen zijn. De bolsjewieken hebben de revolutie niet gemaakt, ze hebben zich op de golfslag ervan laten meevoeren en er in de mate van het mogelijke richting aan gegeven: omdat ze het enige alternatief waren. De zwakke burgerij had in deze situatie geen andere keuze dan samen te gaan met bepaalde fracties van de reactie. Ze was te zwak om zoals in Frankrijk in 1789 een eigen stempel op de revolutie te drukken tegen de massa in. De keuze was er geen tussen een (radicale) burgerlijke omwenteling en een volkse revolutie: het was er één tussen dit laatste en de contrarevolutie. Grote delen van de bevolking aanvaardden de bolsjewieken omdat ze van oordeel waren dat hun belangen hierdoor werden beveiligd, niet omdat ze marxistisch geïnspireerd waren.

Deze situatie veranderde toen er geen witte legers meer opereerden (die de boeren hun grond zouden afnemen) en toen de buitenlandse interventies niet direct meer dreigden (die het kapitalisme zouden herstellen). Het gevaar was groot dat alle ontevredenheid van het volk, dat de bolsjewieken daarvoor als het minste kwaad aanzag, zich nu zou keren tegen hen. De coalitie tussen arbeiders en boeren dreigde uit elkaar te spatten, de opeisingen van levensmiddelen zetten veel kwaad bloed op het platteland en de revolte van Kronstadt

maakte duidelijk dat ook bij het stedelijk proletariaat grote ontevredenheid heerste. Om minstens de passieve steun van de bevolking te redden, kondigde Lenin in 1921 een nieuwe marsrichting aan : de "Nieuwe Economische Politiek" of N.E.P.

Lenin stelde : "Wij weten dat enkel een verbond met de boeren ons in staat stelt de revolutie in Rusland te redden, zolang er geen revolutie uitbreekt in andere landen". In 1921 hield Lenin er reeds terdege rekening mee dat er de komende periode geen socialistische staten in West-Europa zouden tot stand komen. Dus bleef er maar één mogelijke uitweg: toegeven aan de boeren, of het privé-bezit erkennen, of nog de markteconomie gedeeltelijk herinstalleren. Gezien de tegenstand van de overgrote meerderheid van de bevolking "moeten wij niet proberen de ontwikkeling van het kapitalisme te verbieden of te blokkeren, maar het oriënteren in de richting van het staatskapitalisme". De toegevingen aan de boeren werden gezien als een reeks tijdelijke maatregelen. Ook de industrie werd "geliberaliseerd" : talrijke kleine bedrijven werden gedernationaliseerd of verhuurd aan private personen. Zo'n drie procent bleef staatseigendom, maar deze stelde 60% van de arbeiders te werk en stond in voor 95% van de output : de overheid hield dus de commandoposten in handen.

Hoe kan de Sovjet-Unie onder de N.E.P. beschouwd worden? Het is duidelijk, en Lenin komt daar herhaaldelijk op terug: de productiewijze is er één die staatskapitalistisch is. In vergelijking met de vroegere situatie is dit een stap vooruit en Lenin beklemtoont dat er nog veel te leren valt van dit kapitalisme. Ten overstaan van het beoogde doel, nl. socialisme, wordt een stap terug gedaan. Volgens Lenin is er echter een zeer specifieke situatie: het is de staat die concessies doet, die door haar politieke macht de ruimte bepaalt waarbinnen dit staatskapitalisme zich kan ontwikkelen. Deze sovjetstaat, omdat zijn inhoud bepaald wordt door de communistische partij, is een socialistische kracht. Vandaar dat de staatseigendom gezien wordt als uitdrukking, of op zijn minst aanzet tot vermaatschappelijkte productie. Eigendomsverhoudingen zijn meer dan juridische vormen, ze weerspiegelen achterliggende reële maatschappelijke relaties. In de Sovjet-Unie zijn het de staatsapparaten die de plannen produceren, de meerproductie afromen en instaan voor de herdistributie. Lenin onderstreepte dat twee zaken essentieel waren: veranderingen in de onderbouw en veranderingen in de bovenbouw. Of, zoals hij dit kernachtig samenvatte "elektrificatie en sovjets". Elektrificatie stond voor modernisering en industrialisering die de samenleving een andere basis moesten verschaffen. Sovjets sloeg op een verhoogd politiek bewustzijn dat door de partij moest worden aangereikt. Was er een zekere liberalisering op het economisch vlak, dan ging dat niet gepaard met politieke

1. (...) het komt er op aan uit te leggen dat er een onverbreekbare band bestaat tussen het kapitaal en de imperialistische oorlog, en aan te tonen dat het onmogelijk is de oorlog te beëindigen met een democratische vrede en geen die opgedrongen wordt door het geweld, zonder het kapitaal omver te werpen. De meest uitgebreide propaganda moet daarom in het strijdend leger worden georganiseerd.
2. Wat er origineel is in de huidige situatie in Rusland, is de overgang van de eerste etappe van de revolutie, die de macht gegeven heeft aan de burgerij omwille van het onvoldoende bewustzijn en organisatie van het proletariaat naar zijn tweede fase die de macht moet toespelen aan het proletariaat en de lagen der arme boeren
3. Geen enkele steun aan de voorlopige regering; het volstrekt leugenachtig karakter aantonen van haar beloften, Deze ontmaskeren, in plaats van te "eisen" -wat ontoelaatbaar is daar het illusies zaait- dat deze regering een regering van kapitalisten, ophoudt imperialistisch te zijn.
4. (...) Zolang wij een minderheid zijn, zullen wij er ons op toeleggen de bedreven fouten te bekritisieren en uit te leggen, en daarbij de noodzaak onderstrepen dat alle macht overgaat naar de Sovjets, zodat de massa's zich door hun ervaring van hun fouten afkeren.
5. Niet de parlementaire republiek -hiernaar terugkeren na de Sovjets van gedeputeerde arbeiders zou een stap terug zijn- maar een Sovjet-republiek van gedeputeerde arbeiders. Gesalarieerde landarbeiders en boeren in het ganse land, van de basis tot de top. Opheffing van de politie, het leger en het ambtenarenkorps. De bezoldiging van verkozen en afzetbare ambtenaren mag het gemiddeld loon van een geschoolde arbeider niet overstijgen.
6. (...) Confiscatie van de landerijen der grootgrondbezitters Transformatie van elk groot domein van 100 tot 300 ha, rekening houdend met de plaatselijke omstandigheden en beslissing van de lokale organismen) in modeluitbatingen onder de controle van gedeputeerde landarbeiders en werkend voor de collectiviteit.
7. Onmiddellijke fusie van de banken in één nationale bank onder controle van de sovjets.
8. Onze onmiddellijke taak is niet het socialisme te "introduceren" maar enkel over te gaan tot de controle van de sociale productie en de verdeling van het product door de Sovjets.

LENIN: DE TAKEN VAN HET PROLETARIAAT IN DE HUIDIGE REVOLUTIE

liberalisering. De monopoliepositie van de communistische partijen mocht op geen enkele manier in het gedrang komen.

Opnieuw stuiten wij hier op het probleem van de staat, de staatsapparaten en evident dit van de partij. Hier loopt Lenins redenering andermaal vast in haar eigen vooronderstellingen. Het proletariaat kan maar zijn uitdrukking vinden in de partij, een partij waarin onder druk van de omstandigheden de interne democratie beknot is. De staat is volgens Lenin socialistisch gericht omdat de leiding ervan in handen is van de meest bewuste leden van de partij. Natuurlijk is Lenin niet blind voor de gevaren die de partij bedreigen, in de eerste plaats de bureaucratie. Maar dit blijft voor hem een uitwas, een afwijking en het lijkt erop dat hij meent dat dit door personele veranderingen is te ondervangen. Rosa Luxemburg had er terecht op gewezen dat wanneer persvrijheid, vrijheid van vereniging, vertegenwoordigende democratie, ... werden beknot of terzijde geschoven, dit finaal en onvermijdelijk elke democratie zou wurgen. (Luxemburg onderschatte wellicht de centrifugerende kracht in de Sovjet-Unie). Dit moest uitlopen op bureaucratische verhoudingen en op het -in ieder geval tijdelijk- depolitiseren van het maatschappelijk leven. Een gedepolitiseerde samenleving bepaalt op haar beurt de aard van de partij die eruit voortkomt.

1.2. HET STALINISME

Lenin kon dit zelf aan den lijve ondervinden. Getroffen door een aantal beroertes werd hij liefdevol in de politieke marge geduwd tot hij in 1924 overleed. Aanvankelijk werd de macht uitgeoefend door een triumviraat Stalin-Kamenev-Zinoniev, maar twee zaken waren van meetaf aan duidelijk. Stalin had op een geduldige manier enorm veel macht in zijn handen geconcentreerd en, wat naar buitenuit een monoliet leek, was in feite een partij verscheurd door fractiestrijd. Minstens drie centrale themata zorgden voor fundamentele meningsverschillen: quid de aard van de partij en de Sovjetstaat, welke rol moet de USSR spelen in het buitenland, en hoe moet de Sovjeteconomie eruit zien? Het betrof hier geen academische discussies, noch werd de strijd beslecht in enig parlementair halfgrond: het werd een confrontatie op leven en dood. Eén na één werden de oude bolsjewieken geliquideerd: Trotsky, Kamenev, Zinoniev, Boecharin, ... en duizenden deelden als echte of vermeende aanhangers hun lot. Stalin smeedde als het ware een nieuwe partij, met nieuw mensenmateriaal, en vooral met functionarissen die enkel door blinde loyauteit aan hem hun positie konden behouden.

Trotsky stelde dat de communistische partij niet langer de erfgenaam was van de bolsjewieken: ze was verworden tot de politieke uitdrukking van de bureaucratie. Dit fenomeen omschreef hij als de Thermidor van de revolutie. "De verklaring voor het bestaan van de Sovjetstaat als een repressief apparaat ligt in het feit dat de huidige overgangsstructuur nog steeds vol is van tegenstellingen, die in de sfeer van de consumptie zeer scherp zijn en die voortdurend dreigen over te slaan naar de productiesfeer ...". De socialistische revolutie was volgens Trotsky verraden, omdat de bureaucratie die hij bestempelde als een sociale laag, de verstaatste sector gebruikte om haar eigen machtspositie en consumptiepeil te bevorderen. Economisch was er nog steeds een socialistische sector, maar dit vond geen politieke uitdrukking: de Sovjet-Unie was een gedeformeerde arbeidersstaat. Deze labiele situatie kon niet blijvend zijn: ofwel heroverde het proletariaat de politieke macht, ofwel zou de bureaucratie zich tot een burgerlijke klasse ontwikkelen en het kapitalisme herintroduceren. Dat de Sovjet-Unie -buiten de gedachtegang van de leiders- ooit socialistisch geweest was, leed volgens hem geen twijfel, net zo min als het wapen om het te herstellen de leninistische gecentraliseerde partij diende te zijn.

De Partij - Stalin beroept zich uiteraard op Lenin - is de enige legitieme vertegenwoordiger van het proletariaat. Natuurlijk kleven er bureaucratische smetten op die partij, maar dit is

een erfenis uit het verleden die zal afsterven. Natuurlijk moet er een sterke staat zijn, want wordt het socialisme niet nog steeds omsingeld? Natuurlijk heerst er in de partij een ijzeren discipline, uiteraard zijn er periodieke zuiveringen om de juiste koers te garanderen ... m.a.w., datgene wat oorspronkelijk als onvermijdelijk werd bestempeld wordt langzamerhand tot de norm verheven. Vanuit zijn positie en achtergrond kon Trotsky de bureaucratie niet anders zien dan als verbureaucratiseerde communisten of als een burgerij. Ze was geen van beide, maar een nieuwsoortige politieke klasse. De leidende partijleden onttrokken uit hun positie macht, prestige en inkomen. Ze stonden individueel bloot aan vervolging, maar als groep moesten ze geen rekenschap afleggen ten overstaan van de bevolking. Het was de partijbureaucratie, op zichzelf een product van de samenleving waaruit ze ontsproot, die maakte dat Stalin er de leiding kon van overnemen. Het was deze verzelfstandigde macht van de bureaucratie, die het solide voetstuk vormde waarop Stalin zijn eigen standbeeld optrok. De bureaucratie werd een nieuwe heersende klasse die haar positie niet baseerde op privé-eigendom, maar op de verstaatsing van de productiemiddelen, op de politieke controle die zij op de productiemiddelen kon uitoefenen. De relatie met de andere klassen was een patroon-cliëntverhouding, d.w.z. in wezen gedepolitiseerd. In de mate dat het politieke monopolie van de bureaucratie niet werd ter discussie gesteld, was er ruimte voor discussie, kon er -indien de middelen het toelieten- een sociale politiek gevoerd worden naar de bevolking toe. Het politieke knelpunt riep onmiddellijk de grootste weerstanden op, omdat daardoor de zelfreproducerende mechanismen van het systeem, en dus de bestaansvoorwaarden van de bureaucratie in het gedrang kwamen. Stalins argumentatie dat de bureaucratie het socialisme incarneerde, kon uiteraard theoretisch weerlegd worden. Maar ze kon in de praktijk niet ontkracht worden, omdat het samenviel met de belangen van de bureaucratie in haar totaliteit. De Stalinistische terreur gericht tegen individuele leden van de bureaucratie versluisde dit vooralsnog ten dele.

Een tweede zaak waar Trotsky blijft op hameren is de geïsoleerdheid van de Sovjet-Unie en de vijandige omsingeling waarvan zij het slachtoffer is. Dat dit ene, economisch én cultureel achterlijke land, tegen de rest van de wereld in, het socialisme zou uitbouwen lijkt hem een hersenschim. Om uit de wurggreep te ontsnappen moet de Sovjet-Unie de revolutie exporteren en dus actief steun verlenen aan alle pogingen om een arbeidersstaat te vestigen. Volgens Trotsky is dit de kern zelf van het socialistisch internationalisme. Trotsky's visie getuigt van een overspannen optimisme. Het idee dat de "tijd rijp was", dat de arbeiders stonden te popelen, dat alleen de reformisten de arbeiders misleiden ... was enerzijds een onderschatting van de flexibiliteit van kapitalisme en anderzijds een

overschatting van het revolutionair voluntarisme van de arbeiders. Gedreven voluntarisme, hoe meeslepend ook op de sprekertribune, is zelden een goede praktische gids. Nu kan men Stalin veel verwijten, maar niet dat hij een dromer was. Voor hem primeert de opvatting van het socialisme in één land. Volgens hem was het mogelijk de S.U. uit te bouwen tot een sterk socialistisch bastion, indien het een adempauze werd gegund. Om dit te bereiken was Stalin bereid compromissen te sluiten met Westerse staten, desnoods een pact met de duivel te tekenen indien men de agressie van het Westen kon bezweren. Dit zou natuurlijk nooit lukken indien de plaatselijke communistische partijen constant een haard van gewapend verzet waren. Stalins visie op het internationalisme was dat alle KP's de leidende rol van deze der Sovjet-Unie aanvaardden, en aan de consolidering van de Sovjetstaat de voorkeur gaven boven zgn. nationale belangen. Revoluties buiten de S.U. moesten voorlopig maar in de ijskast worden gezet.

Het derde centrale discussiethema in de U.S.S.R. was het probleem van de industrialisatie. Over de noodzaak ervan bestond grote eensgezindheid, maar de meningen waren verdeeld over het tempo dat diende gevolgd te worden. Dit laatste was dan weer voor een deel afhankelijk van de beschikbare geldmiddelen. De Sovjet-Unie kon niet puur uit kolonies, ze kon al evenmin rekenen op buitenlandse leningen, noch was er veel hoop dat ze batige handelsbetrekkingen kon tot stand brengen. De fondsen moesten dus in het binnenland worden geaccumuleerd, in concreto betekende dit dat de boerenstand er moest voor betalen. De N.E.P. wierp aanvankelijk gunstige resultaten af. Van '22 tot '26 steeg de bezaaide oppervlakte (van 66 tot 94 milj. ha), vermeerderde de totale productie en nam ook de consumptie per hoofd toe. Vanaf '26 evenwel, en als gevolg van de gestegen bevolking, vertoonde de consumptie per hoofd een dalende tendens, vooral voor de stedelingen. Op het platteland nam de sociale ongelijkheid hand over hand toe. In 1928 noteerde de econoom Strumiline 5 procent koelakken, 57% middelgrote boeren (sredniaki) en 38% kleine boeren (biedniaki). De sredniaki vormden zo'n twee derden van het totale bestand, maar elke individuele boer hoopte natuurlijk koelak te worden. De experimenten met coöperatieve bedrijven (kolchozen) en staatsboerderijen (sovchozen) waren geen succes, hun aantal liep eerder terug. De industrialisatie kon niet aangevat worden zonder de landbouw aan te pakken, en de rentabiliteit van de landbouw was afhankelijk van de toelevering van landbouwmachines. De strekking rond Boecharin ging ervan uit dat men de nodige fondsen kon vinden voor een trage industrialisatie door de boeren te stimuleren met hogere prijzen. "Aan de boeren, aan alle boeren moeten wij zeggen: verrijkt u, ontwikkelt uw hoeven ...". Elke poging tot geforceerde industrialisatie zou volgens Boecharin leiden tot vervreemding van

de boeren van het regime. De private winsten uit de landbouwsector zouden de nodige injecties leveren voor de industrie. Preobrazhensky was in tegendeel voorstander van een versnelde industrialisatie omdat de tijd nijpend was. Er diende zo spoedig mogelijk een zware industrie uit de grond gestampt te worden, ten nadele van de sector der consumptiegoederen. De fondsen hiervoor moesten gevonden worden bij de boeren, en meer in het algemeen door een ongelijke ruil tussen stad en platteland. De tegenstellingen tussen de zg. rechtse koers (Boecharin) en de zg. linkse (Preobrazhensky) werd uiteindelijk door Stalin "opgeheven", die beiden liet terechtstellen. Stalins strategie was gebaseerd op een combinatie van strikte centrale planning, geforceerde ontwikkeling van zware industrie en collectivisering van de landbouw.

De jaren '29-32 vormen een keerpunt in de geschiedenis van de Sovjet-Unie. In een bijzonder korte periode werden de fundamenteen gelegd van een geïndustrialiseerde samenleving. Terwijl een reusachtige inspanning werd gedaan in de zware industrie, stelde Stalin dat "de strijd tegen de vijanden van het socialisme intenser werd naarmate het socialisme meer successen boekte". Op het XVe congres (1928) was reeds besloten dat men zou overgaan tot "de unificatie en transformatie van de kleine individuele uitbatingen tot collectieve hoeven". Wat door Stalin omschreven werd als de liquidatie van de koelakken als klasse, mondde in de jaren 29-30 uit in een halve burgeroorlog, die ook de middenboeren in het verzet joeg. De boeren slachtten hun vee af of vernietigden hun oogsten. Er volgde een korte adempauze tot '32, waarna opnieuw een offensief werd ingezet, zij het met minder draconische middelen. Maar ook van de arbeiders werd het uiterste gevergd in wat genoemd werd "een progressieve vorm van kapitaalaccumulatie", d.w.z. het opdrijven van het arbeidsritme. Het was de periode waarin de directeur van het "Instituut ter bescherming van de Arbeiders", Kaplun, vermoeidheid omschreef als een "subjectief gevoel" en het "niet bereiken van streefcijfers onvermijdelijk het gevolg was van 'sabotages'". Na het exploitatiewonder van Aleksei Stakhanov, die met zijn brigade 102 ton kolen in 6 uur hakte, werden overal stoottroepen opgericht, met als voornaamste resultaat dat daardoor overal de rendementsnormen omhoog werden getrokken. En dan waren er nog deze andere goedkope werkkrachten: de gevangenen. De kampen hadden een politiek doel, maar ze vervulden evenzeer een economische functie. De honderdduizenden in werkkampen vormden een waar arbeidsleger: tussen '33 en '40 waren 5 à 10 procent van de werkende bevolking dwangarbeiders.

In "Over het dialectisch en historisch materialisme" schreef Stalin: "Eerst wijzigen en ontwikkelen zich de productiekrachten van de maatschappij en afhankelijk van, en in

overeenstemming met, deze veranderingen wijzigen zich vervolgens de productieverhoudingen tussen de mensen". De bovenbouw bezit hier een afspiegelingsfunctie, zij het dan op een vertraagde manier. Indien men via een planeconomie de ganse productiesfeer op socialistische leest schoeide, dan zou onvermijdelijk het maatschappelijk denken en handelen zich hieraan aanpassen. Gezien een economie beheerd en beheerst door de overheid als synoniem gold van socialistische planeconomie, was het probleem dus vrij eenvoudig. Stelde Lenin nog lapidair dat socialisme voor Rusland elektrificatie en sovjets betekende, dan geschiedde dit bij Stalin middels socialistische elektriciteit. Dat vanuit het oogpunt van de groei de resultaten impressionant waren, valt niet te betwijfelen. Gemeten aan de globale indices van industriële groei, dient de Sovjet-Unie gezien als het land dat het vlugst tot ontwikkeling kwam. Op de vooravond van de tweede wereldoorlog kon het als de derde economische macht ter wereld worden gezien. Dit droeg er toe bij dat de nazi-agressie effectiever kon worden weerstaan. Er was een arbeidersklasse gecreëerd uit de boerenmassa die haar dominantie in de maatschappij verloren had. Uit het grotendeels analfabete Rusland was een land gegroeid dat hooggeschoolde technici op diverse terreinen kende. De prijs die er voor betaald werd was groot geweest. Doch vergeten wij hierbij niet dat de tol die de Westerse lagere klassen droegen voor de industrialisatie ook enorm was, en dat de derde wereld in zijn totaliteit ervoor moest opdraaien. Maar er was meer: de doelstellingen die de oude bolsjewieke garde zich in haar voluntarisme had gesteld waren verloren gegaan.

Marx en Engels zeiden dat geweld de vroedvrouw is van de nieuwe maatschappij, d.w.z. het nieuwgeborene moet enkel nog een steuntje in de rug krijgen om ter wereld te komen. Volgens Isaac Deutscher vertaalt Stalin dit aforisme als "geweld is de moeder van een nieuwe samenleving". Geweld – structureel, politiek, individueel – was onder Stalin meer dan een middel, het was een wezenskenmerk van de verandering wat er toe leidde dat alle sociale relaties besmet werden. Wat overbleef was een commandocultuur: overheidsfiguren met onpersoonlijke macht en uitvoerders. Het kan weinig verwondering wekken dat dit alles resulteerde in een mateloze personencultus van Stalin. De eerste generatie bolsjewieken geloofde in theorie in een 'revolutie van onderuit', ook al traden ze dit principe met de voeten. Stalin verving dit door 'revolutie van bovenaf' en de facto soms door de nukken van één leider, die op zichzelf het "socialisme" belichaamde. De politieke discussie verschrompelde tot geloof in de leider, en zou uiteindelijk alle creativiteit versmachten. Mensen zijn tevens de kinderen van een systeem; hier ligt de grote verantwoordelijkheid van de "boss": Stalin was groot, maar het socialisme was dood.

2. DE TERUGVAL VAN DE DEMOCRATIE

Europa moest leren leven met nieuwe werkelijkheden en de omstandigheden waaronder dat moest gebeuren waren verre van ideaal. Nadat het ergste leed van de heropbouw was verteerd – bij de geallieerden – leek het even of “the sky is the limit” het Leitmotief zou worden. Vooral in de grootstedelijke centra heerste een koortsachtige sfeer van optimisme en verandering: op elk vlak werd geëxperimenteerd met nieuwe maatschappelijke omgangsvormen. Op 24 oktober 1929, de fameuze zwarte donderdag, klapte Wall Street in elkaar en lag de droom aan scherven. Het ondenkbare was geschied en veralgemeende armoede annex autoritaire politieke systemen verschenen op het toneel.

Soms wordt van Duitsland gezegd: het had de Weimarrepubliek maar geen republikeinen. Meer algemeen zou men kunnen stellen dat er in West-Europa nu veralgemeend enkelvoudig stemrecht voor mannen was, maar dat er geen ervaring was hoe men met die verbrede democratie diende om te gaan. Bij recessies in de 19^e eeuw werden door de regeringen, ver van het gewoel, maatregelen afgekondigd en desnoods werd ‘de straat’ met geweld in het gareel gedwongen. Nu dreigden impopulaire maatregelen vertaald te worden in een afstraffing van de regeringspartijen, meer zelfs, de roep naar een regimewissel te versterken. Dit is één van de redenen voor het falen van de bewindvoerders, maar er is een dieperliggende oorzaak: onwetendheid. Het is logisch dat men de crisis eerst poogde aan te pakken door methodes die men haalde uit het verleden, en dat slechts enkele stromingen opteeden voor een andere paradigmatische aanpak.

Uiteraard reageren landen en systemen vanuit hun historische eigenheid, vanuit de concrete problemen die zich op sociaal-economisch en politiek vlak stellen en via de machtsmiddelen die zich aandienen. Neem nu een land als Bulgarije. Het verwierf pas in 1908 zijn totale onafhankelijkheid om daarna van staatsgreep naar een volgende regeringscrisis te sukkelen. Men kan weliswaar gewagen van een soort ontluikend kapitalisme, maar dan één waarin de industriële sector nog in de kinderschoenen staat en waarin de landbouwsector nog talrijke sporen vertoont van een feodale ordening. Het is de logica zelve dat de reactie op de crisis van de jaren '30 in Bulgarije anders zal zijn dan in bv. Groot-Brittannië.

Indien we, op de vooravond van WO II een bilan opmaken van de democratie in Europa, dan kunnen we niet anders dan dit in sombere tinten afschilderen. Wie na 14-18 een

gestage verdieping van democratie voorzag, komt bedrogen uit. Tezelfdertijd zijn er ook fundamentele onderlinge verschillen. In deze regio's waar het (industriële) kapitalisme in een take-off verkeert en waar de parlementaire democratie niet ingeburgerd is, zal de reactie de vorm aannemen van een traditionele militaire dictatuur. In deze landen waar de industriële en kapitalistische ontwikkeling reeds op volle toeren draait, maar waar er geen traditie is van burgerlijke samenleving en democratische bovenbouw, zullen fascistische bewegingen een nieuwsoortig regime vestigen. In de kernlanden – én industrieel kapitalisme én parlementarisme – zal de democratie tussen aanhalingstekens komen te staan, maar blijven de systemen overeind. Er is een veralgemeende tendens om naar rechts af te glijden, maar zonder dat men de baan ruimt voor de nieuwkomers. Het gebouw oogt misschien niet zo fraai, het is bijlange niet wat kon verhoopt worden, maar het stort niet ineen. Binnen de kernlanden reageren de klassieke families allemaal met hun eigen accenten.

In België werd de "Katholieke Volkspartij" intern verdeeld: enerzijds was er een sociale en Vlaamsgezinde tendens, anderzijds was er een conservatieve vleugel die het corporatisme, het patriottisme, het antimodernisme en ultramontaanse hoog in het vaandel droeg. Het veralgemeend stemrecht werd door deze laatste groep onveranderlijk afgedaan als het gevolg van 'het verraad van Loppem', als iets wat haaks stond op iedere natuurlijke ordening. 1917 was uiteraard het referentiepunt van wat de nakende ondergang in zich droeg. De invloed van de Franse Charles Maurras was hier in de jaren '20 zeer duidelijk. Maurras had een obsessie voor wat hij de "interne barbaren" noemde: socialisten, modernisten, plebs enz. "L'action Française", die zich Maurras denkbeelden eigen maakte stond voor hypernationalisme, monarchisme en een strijd tegen het zgn. "complot judeo-maçonnique". Dat het niet alleen om een ideologisch gevecht ging; bewezen de knokploegen waarmee de beweging geassocieerd was. De "réveil catholique" werd door kardinaal Mercier actief gesteund en gaf ook in België aanleiding tot verspreiding van Maurrasiaans gedachtegoed. Denktanks als "Pour l'autorité", lieten weinig twijfel bestaan over de reactionaire denkbeelden: een wal vormen tegen "l'emprise démocratico-flamingante". Pogingen om een "Parti de l'ordre" op te richten die conservatieve liberalen en katholieken moest verenigen hebben als centrale thema de macht van het parlement en de arbeidersbeweging opnieuw af te bouwen ten gunste van klassieke bourgeoisie.

Uiteraard heerste er binnen deze kringen een virulent anti-sovjetisme en een zekere sympathie voor Mussolini. Indien er moest gekozen worden voor één van de kwalen, dan

wees die van het minste kwaad richting fascisme. Maar, dit wil nog niet zeggen dat deze strekkingen bereid waren om toenadering te zoeken bij Belgische uitdrukkingen van de nieuwe rechtse bewegingen. Het was eerder omgekeerd: de conservatieven schakelden zich opnieuw in binnen de traditionele partijen, hetgeen uiteraard makkelijker werd toen die zelf naar rechts opschoven. Zakenkabinetten, legislatuurregeringen, regeren bij decreet, ... het werd steeds meer aanvaardbaar. Toen in de jaren '30 duidelijk werd dat een machtsovername door links niet voor morgen was, werd het voor conservatieven van allerlei pluimage duidelijk dat ze zich konden accommoderen aan de bestaande machtsverhoudingen. Uiterst rechts werd dus afgehouden, en de veroordeling van Rex door kardinaal Van Roey consacreeerde dit.

Ook de liberale familie werd onderling verscheurd. Vooral het antwoord op de economische crisis gaf aanleiding tot grote meningsverschillen. De conventionele economische politiek was er één die de crisis zag als een soort ziekte, die alle inefficiënte praktijken uit het lichaam zou zuiveren. Na een korte inzinking zou de economie zich krachtiger dan vroeger herstellen. De overheid moest er enkel op toe zien dat de budgettaire evenwichten gehandhaafd bleven en waken over een sterke munt. In de praktijk betekende dit loonmatiging, afdankingen en een afbouw van vervangende inkomens. Door de nadruk op competitieve prijzen impliceerde dit tevens dat elk land afzonderlijk poogde de crisis naar de burenen te exporteren (de zg. beggar-your-neighbour-policy). Het is nogal logisch dat zoiets leidde tot sociale onrust en politieke ontevredenheid. Het verlengstuk van deze economische strategie moest wel voeren tot sterke regeringen die de zgn. nationale belangen verdedigden tegen de eigen onderdanen.

J.M. Keynes zal vanuit een neo-liberale invalshoek hierop een alternatief formuleren. De gevoerde politiek is asociaal, ze zal de mensen vervreemden van de politiek en de belofte dat het in de toekomst beter zal gaan pareert Keynes met "in the long run we are all dead". Daarenboven klopt deze theorie niet met de praktijk: de vrije markt moet actief bijgestuurd worden door de overheid. Het is niet het opzet van Keynes om de markt te vervangen door een planeconomie, maar om de markt te beschermen tegen zichzelf. Hij wil het liberalisme niet begraven, maar net redden, al moet daarvoor het dogma van de non-interventie als verkeerd worden opgeheven.

Volledige tewerkstelling kan slechts worden bereikt indien er een voldoende monetaire vraag is. Indien deze niet spontaan aanwezig is, dan moet de overheid die aanwakkeren, o.m. door het scheppen van arbeidsplaatsen via openbare werken. Natuurlijk zijn

evenwichtige budgetten prijzenswaardig, maar in noodsituaties dient de overheid desnoods schulden te maken (die moeten aangezuiverd worden in tijden van hoogconjunctuur). Uiteraard moet de concurrentiepositie op de wereldmarkt een maatstaf blijven, maar internationale afspraken moeten verhinderen dat de crisis in één leidend land, iedereen meesleurt in een neerwaartse spiraal. Het pleidooi voor de overheid als regulerende factor zorgde er niet onmiddellijk voor dat Keynes op veel bijval kon rekenen bij de liberalen, meer in het algemeen, in eigen land. Ook in de V.S. waar president Roosevelt de "New Deal" – politiek introduceerde werd hij aanvankelijk genegeerd (ondanks de praktische raakpunten). In 1936 zette hij alles eens op een rijtje in "The general theory of employment, interest and money". Op dat moment leek de depressie over haar hoogtepunt, maar op het theoretische vlak sloeg "the general theory" in als een bom. Sommigen aarzelen niet het werk qua inhoud op eenzelfde hoogte te plaatsen als "Das Kapital", en "Wealth of Nations". Na wereldoorlog II zal het in West-Europa en dit over alle politieke formaties heen een leidraad vormen voor de economische politiek: een soort Keynesiaans tijdperk, of nog, het ontstaan van de welvaartstaat.

De socialistische beweging in het Westen moest wel uit elkaar vallen na de oktoberrevolutie. Lenin, teleurgesteld in zijn verwachtingen dat ook hier revoluties zouden uitbreken, zag de sociaal-democratische partijen als verraders en de IIe Internationale als contrarevolutionair. Vrij spoedig ontstonden er in het Westen proto-communistische partijen en in 1919 richtte Lenin de IIIe Internationale of Komintern op. Met Stalin werd deze Komintern een verlengstuk van de Sovjetpolitiek en het uitvoerend comité –uiteraard onder zijn leiding- nam alle beslissingen. Communisten en socialisten in de zgn. klasse- tegen-klasse-periode ontwikkelden een wederzijds sektarisme en openlijke vijandschap. Zeer bevorderlijk in de strijd tegen rechts en uiterst rechts was dit niet. Pas halverwege de jaren '30 wordt gezocht naar toenadering via de zgn. politiek van het volksfront.

De achterliggende redenering is dat er een brede coalitie moet worden gevormd tussen alle democratische krachten tegen uiterst rechts. Dit wil zeggen tussen socialisten, communisten, radicaal liberalen, ... die staan voor verdieping van democratie en het voeren van een sociale politiek. Of, anders uitgedrukt: er is geen sprake van om de stap te zetten naar een anderssoortig regime gebaseerd op socialisme. In Frankrijk had Léon Blum – de leider van de socialistische partij – het onderscheid gemaakt tussen "l'exercice du pouvoir", de machtsuitoefening binnen het bestel, en "la conquête du pouvoir", de overgang naar socialisme. Aangezien "l'exercice" eerder een preventieve en defensieve politiek inhield, kon dit als ideologische rechtvaardiging van zo'n front gelden.

Onder het motto 'pour le pain, la paix, la liberté' won 'le front populaire', de verkiezingen van '36. In de eerste periode, mede door de invoering van minimumlonen en –prijzen voor graan, betaald verlof enz. kon deze regering op een brede volkse steun rekenen. Een deel van de ondernemers en bankiers saboteerde openlijk deze politiek en uiterst rechts liet zich op straat niet onbetuigd. Bij de achterban klonk de roep naar radicalisering steeds luider, maar daar kon en wilde Blum niet op in gaan: het volksfront was geen voorbode voor de 'conquête du pouvoir'. De regering werd in het defensief gedwongen, de veer was gebroken bij de aanhangers. In '37 trad Blum af en een jaar later schroefde de rechtse regering Daladier door 'les décrets-lois de la misère' de sociale verworvenheden terug.

In België leefde de idee van een volksfront enkel bij diegenen die links van of in de B.W.P. stonden. Dit waren in de eerste plaats de Communistische Partij, vanaf het ogenblik dat Jacquemotte de leiding waarnam, en de groep "l'action socialiste" die toen geleid werd door ene Paul Henri Spaak. De B.W.P. als geheel bleef afwijzend staan, maar na de bloedige stakingen in de Borinage, waarbij het Volkshuis van Charleroi door de verbitterde arbeiders werd bestormd, zag de leiding in dat er een alternatief moest aangeboden worden. Er werd een beroep gedaan op Hendrik de Man, die op dat ogenblik in Duitsland werkzaam was. In de visie van de Man was het Marxisme voorbijgestreefd. "Zur Psychologie des Sozialismus" gaf de theoretische fundamenten van deze stelling. Aan Marx werd verweten economistisch en deterministisch te zijn. De Man stelde daar tegenover voluntarisme en ethiek. Het socialisme -als idee, en voor de Man als werkelijkheid- is van alle tijden. De eerste duidelijke sporen vond hij terug bij de middeleeuwse burgerij in de opvatting dat arbeid bevrijdt. De oorspronkelijke opvatting was evenwel overwoekerd door het kapitalisme, dat alles reduceert tot geld.

Ook de socialistische beweging is hierdoor besmet geraakt, door zich te verenigen tot het biefstuksocialisme. De arbeider is niet in de eerste plaats vervreemd omdat zijn loon te laag is, maar wel omdat hij een gevoel van machteloosheid heeft, zijn functie niet geëvalueerd voelt. Hogere lonen veranderen daar niets aan, zij duwen hem in een levenspatroon dat door en door burgerlijk is. Niet alleen is er sprake van verburgerlijking, maar de cultuur die hen doorgegeven wordt, is ten dele door diezelfde burgerij reeds voorbijgestreefd: het is een Ersatzcultuur. Opdat de arbeidersklasse zich zou kunnen emanciperen moet ze een ethische grondslag hebben: een normenstelsel dat haar, niet in de toekomst, maar nu, eigenwaarde en een plaats in de samenleving bezorgt. Immers: "In laatste instantie berust de sociale ondergeschiktheid van de arbeidende klassen niet op een politieke onrechtvaardigheid, noch op economische benadeling, maar op een

psychologische toestand. De essentiële karakteristiek van deze inferioriteit is hun eigen geloof erin. De arbeidende klasse is ondergeschikt omdat ze zich ondergeschikt voelt".

Het is duidelijk dat wij ons hier dichter bij corporatisme dan wel bij socialisme bevinden. Het wordt nog manifester wanneer de Man steeds explicieter de klassenstrijd afwijst als een verouderd begrip. Dit is in feite een logische afleiding van zijn ethisch uitgangspunt: waarom zouden ook de middenklassen zich hierin niet kunnen herkennen? Dit heeft voor gevolg dat de B.W.P. niet langer een arbeiderspartij, maar wel een volkspartij, een partij van het algemeen belang dient te zijn. Het actieterrein van zo'n partij kan dus niet "de straat" zijn: het is een regeringspartij. In de opvattingen van de Man is de staat een orgaan van gemeenschappelijk belang. Het komt er dus op aan deze macht te versterken: maar tegen wie? In de eerste plaats tegen het monopoliekapitalisme. "Wij willen een sterke staat om de geldmuur omver te halen, om de machten die in de hogere financies bezig zijn de staat onder voogdij te houden te onderwerpen ...". Zoals wij verder zullen zien is de roep naar een sterke staat tegen "de" kapitalisten in de dertiger jaren vaak van twijfelachtige oorsprong en betekenis.

Het gekende "Plan van de Arbeid", spoedig "plan de Man" genoemd, kan in deze optiek eerder een plan genoemd worden ter versterking van het staatsmonopoliekapitalisme, dan wel van socialisme. Het plan voorziet in de oprichting van vijf economische commissariaten: krediet, nijverheid, vervoer, buitenlandse handel en een algemeen commissariaat. Dit zijn de instrumenten van de economische structuurhervorming. De grote banken bijvoorbeeld worden genationaliseerd, de andere onder staatscontrole geplaatst en de centrale bank wordt omgevormd tot een efficiënte macht om de conjunctuurpolitiek te beïnvloeden. De sleutelnijverheid -inzonderheid de elektriciteit- wordt eveneens genaast en de overheid wordt de pulsor voor de K.M.O.'s. Tevens wordt een grootscheepse politiek van openbare werken gevoerd en worden maatregelen voorzien om de koopkracht te beschermen. Dit plan, dat België uit de crisis dient te tillen, moest tevens een dam opwerpen tegen het fascisme dat precies in de economische rampzalige situatie een voedingsbodemp vindt.

Maar deze staat moest ook tegen een ander gevaar worden beschermd: de verlammeende invloed van de politieke partijen, de Man is een voorstander van een "autoritaire democratie". Dit betekent in eerste instantie dat hij de regeringen wil deparlementariseren. Het moeten legislatuurregeringen worden, die hun volle periode uitdoen zonder door het parlement tot aftreden gedwongen te worden. De regering wordt door de koning benoemd,

Het volstaat trouwens na te gaan hoe sterk de wereldcrisis ook de Fords en de Filenes onder druk zet, en hoe deze druk de kansen op succes vernietigt van de methode die zij verdedigen om in te zien dat de kwalen van het kapitalistische neo-feodalisme niet kunnen genezen worden door een andere houding van enkele individuen, net zo min als de fouten van het feodalisme in het Ancien Régime konden verholpen worden door een beter zedelijk gedrag van de adel. In dergelijke situaties kan alleen een grondige verandering van de structuur zelf baten. Betekent dit dat een geleide economie slechts tot stand kan komen als gevolg van een sociale catastrofe, omdat het kapitalisme niet meer voldoende kracht bezit om zijn eigen progressieve evolutie vol te houden? Een dergelijk pessimisme zou ontkennen dat de strijd tegen het kapitalistische neo-feodalisme een groot deel van juist die krachten mobiliseert die het liberale kapitalisme hebben geschapen en die zijn evolutie bepaalden. De protectionistische waanzin en de nationalistische waanzin -om de dingen bij hun naam te noemen- druisen te fel in, niet alleen tegen de principes, maar ook tegen de belangen waarvan de macht de grootheid van de kapitalistische economie tot stand bracht, dus kan het kapitalisme zich niet afzijdig houden van andere strekkingen die kans op slagen hebben. Bovendien volgen die strekkingen een richting, die evenwijdig loopt met die van de socialistische en de arbeidersbeweging, tenminste wat de oplossing van de acute problemen aangaat, waardoor men naar een minder gevaarlijke situatie gaat, die beter geschikt is voor geleidelijke veranderingen. Natuurlijk, het is laat, later misschien dan de meeste mensen vermoeden. Maar is het ooit te laat om goed te doen? We mogen dus niet pessimistischer zijn dan het heden verrechtvaardigt, we moeten steeds optimistisch genoeg blijven om ons niet te laten ontmoedigen, om te handelen telkens en overal waar actie mogelijk is, welke ook de kans op succes moge zijn. Wie de catastrofe niet wenst, mag er niet op mikken. Wie dat wel doet, vergroot haar kansen. Laten we dus een kans geven aan het geleide kapitalisme, d.w.z. laten we het niet beletten door de feiten te bewijzen dat het mogelijk is zonder te veel schade, het formidabelste productieapparaat dat de mens ooit bezat, ten dienste te stellen van de mensheid zelf. Maar één ding staat vast; deze beweging zal nooit slagen wanneer ze terugschrikt voor radicale wijzigingen aan het stelsel van de eigendom.

HENDRIK DE MAN: Overwegingen over de geleide economie

en eenmaal in het zadel dient ze zich niet meer te verantwoorden ten overstaan van de partijen. Het algemeen belang, in de betekenis van De Man iets wat eenduidig te interpreteren valt, is de enige toetssteen. De belangrijke posten van economisch commissaris en de regenten van het Nationaal Bankinstituut zijn allen technocraten, die volkomen aan de controle van het parlement ontsnappen. Natuurlijk bood het parlement vaak een treurig schouwspel, inderdaad waren er de partijpolitieke combines die voorrang kregen op andere bekommernissen, niemand kon ontkennen dat er financiële schandalen waren waarin politici waren betrokken. Maar bood een sterke staat daar enige garantie tegen? Was de thematiek van het "politiekcanaille" reeds geen strijdmotief van de extreme rechterzijde?

De Man wordt op zijn manier geconfronteerd met het probleem van de 'Volonté Générale'. Volgens de theorie moet de bevolking spontaan het algemeen belang kunnen herkennen. Politieke partijen verdelen deze 'Volonté Générale' of stellen de belangen van de leiding ervan in de plaats. Wat kan men daar aan doen, wanneer men zelf het echte algemene belang vertegenwoordigt. Men kan het volk opvoeden en De Man heeft hieraan heel wat energie gewijd, o.m. door het opzetten van Volkshogescholen, het organiseren van scholingsweekends enz. Maar wat indien je met dit alles voornamelijk de overtuigden overtuigt? Wat indien andere partijen zich handhaven en de verwachte dijkbreuk ten voordele van het socialisme zich niet voordoet? Om het volk tegen zichzelf te beschermen is het wellicht beter om het systeem van meerdere partijen op te heffen, à la limite het politieke uit te schakelen en te regeren volgens technocratische lijnen.

Onder de leuzen "Het plan aan de macht", "Niets dan het plan, geheel het plan", verkreeg de B.W.P. effectief een nieuw elan. Het plan -of was het de mystiek van het plan- werkte inderdaad mobiliserend op de militanten die er hun enige hoop in zagen uit het economisch moeras te raken. Maar het plan bracht geen nieuwe polarisatie teweeg op het Belgisch politiek toneel, namelijk tussen diegenen die voor het plan en dus voor het nationaal belang waren en de tegenstanders ervan. In de regeringen Van Zeeland en Spaak kwam van het plan niet veel terecht: in globo werden deze maatregelen overgenomen die ook in een Keynesiaanse perspectief konden gelden, terwijl de sociale verworvenheden die de arbeiders binnen haalden enkel aan hun directe actie te danken waren. De autoritaire trekken bij de Man namen nog toe, en toen hij het voorzitterschap van de B.W.P. had verworven, begonnen in de partij tekenen van onrust te verschijnen. Hij werd inderdaad, zoals de titel van één van zijn boeken luidt, steeds meer "cavalier seul". Bij de inval van de Duitsers hief de Man de B.W.P. op, en stuurde volgend

manifest de wereld in: "Geloof niet dat aan de bezetter moet weerstand geboden worden Voor de arbeidende klasse en voor het socialisme is deze ineenstorting ver van een ramp: het is een bevrijding".

Van de communistische partijen, met vaderschap Stalin die over de schouder meekeek, viel weinig nieuws te verwachten. Originaliteit werd zelden op prijs gesteld in Moskou. Daarop is één belangrijke uitzondering te constateren: Antonio Gramsci. Het vertrekpunt van Gramsci is dat het onmogelijk is de sovjetrevolutie in Italië over te doen. In Rusland was de civiele gemeenschap weinig ontwikkeld, de staat was alles en het gezag berustte op dwang. De manier om de macht te verwerven is een bewegingsoorlog. Enkele stormlopen op die ene vesting -de staat- kunnen volstaan om het systeem in elkaar te doen zakken. Niet zo in het Westen.

De civiele samenleving is een machtig systeem van loopgrachten en kazematten en de staat is de buitenste verdedigingsgordel. Een bewegingsoorlog moet zich hierop te pletter lopen. Het kapitalisme bevindt zich in alle poriën van de samenleving: de kapitalistische klasse en haar ideologie hebben de hegemonie verworven. Dit betekent dat haar opvattingen doorgegeven zijn aan andere, ondergeschikte klassen, die ze in ruime mate geïncorporeerd en, tot de hunne gemaakt hebben. Het kapitalisme doet zich als universele waarde voor, niet alleen op economisch en politiek terrein, maar ook op dit van moraal en cultuur '(inzonderheid onderwijs). Wanneer de kapitalistische staat op hegemonie berust, betekent dit niet dat geweld niet de uiteindelijke basis is, het impliceert wel dat de bestaande ordening door een overgrote meerderheid als vanzelfsprekend wordt aangezien. Het veroveren van de macht door een arbeiderspartij is een dergelijk systeem complexer, moeizamer en van langere duur, dan dit in Rusland het geval was: het is een stellingenoorlog.

Deze oorlog kan het fabrieksproletariaat (in Italië) niet winnen wanneer het geen bondgenootschap sluit met niet-antagonistische klassen, in casu de boeren. Maar Gramsci legt er de nadruk op dat de arbeidersklasse leidinggevend moet zijn. Dit wil zeggen dat voor het verwerven van de macht, en zelfs als voorwaarde ertoe, de arbeiders de hegemonie dienen te verwerven over de boeren. Wie hegemonie zegt, zegt ideologie. Ideologie is bij Gramsci synoniem voor samenhangende Weltanschauung, constructie en ordening of duiding van wat reeds fragmentair en latent leeft. De vorming van een ideologie bezit een technisch aspect, en hier komen dan de intellectuelen aan de orde. Intellectuelen worden bij Gramsci niet onderscheiden van handarbeiders door een

intrinsiek criterium. Immers, iedere arbeid veronderstelt intelligentie. "Daarom kan men stellen, dat alle mensen intelligent zijn; maar niet iedereen vervult in de samenleving een intellectuele functie; net zoals eenieder van ons wel eens eieren bakt of een haakje aan een vest naait zonder dat daarom elkeen kok of kleermaker is". Intellectuelen als groep hebben als functie op de diverse niveaus coherentie te verlenen aan de ideologie van de dominante klasse, deze te sociabiliseren en in de praktijk toe te passen. Eén van de meest opvallende karakteristieken van iedere groep op de weg naar de macht is de strijd voor de assimilatie en ideologische verovering van de traditionele intellectuelen; assimilatie en verovering die des te sneller en efficiënter verlopen naarmate de groep in kwestie tezelfdertijd zijn eigen organische intellectuelen vormt. De organische intellectuelen zijn niet langer kamergeleerden, noch pure theoretici: vanuit de praktijk ontwikkelen ze hun concepten die op deze praktijk inwerken. Ze vormen het ideologische cement tussen arbeiders en boeren, zodat daaruit een nieuw historisch blok ontstaat. In de lange stellingenoorlog, en in strijd met de heersende ideologie, verovert het socialisme grote delen van de samenleving op de burgerij, en verzwakt de consensus waarop de politieke en economische macht berust. Door dit proces is het mogelijk dat de geweldapparaten aan de staat reeds ten dele geërodeerd zijn. Maar, een uiteindelijk gewelddadig conflict blijft bij de ultieme krachtmeting onvermijdelijk.

De invloed van Gramsci's opvattingen was ongeveer nihil. Hij werd immers in '26 door de fascistenaanpak opgesloten en kwam pas vrij in '37, om te sterven. Het sarcastische bij dit alles is dat hij precies door die gevangenschap "beschermd" was tegen de banbliksems van Moskou, en tezelfdertijd onder toezicht stond van zijn bewakers. De verspreiding van zijn ideeëngoed zal op zich laten wachten tot de jaren zestig. En opnieuw slaat het dualisme toe: in zijn "quaderni del carcere" moest hij soms zijn toevlucht nemen tot bedekte termen en abstracte omschrijvingen. Het latere succes is minstens deels te verklaren uit het feit dat iedereen zijn of haar Gramsci kan lezen.

"The supremacy of a social group manifests itself in two ways, as 'domination' and as 'intellectual and moral leadership'. A social group dominates antagonistic groups, which it tends to 'liquidate' or to subjugate perhaps even by armed force; it leads kindred or allied groups. A social group can, and indeed must, already exercise 'leadership' before winning governmental power (this indeed is one of the principal conditions for winning such power); it subsequently becomes dominant when it exercises power, but even if it holds it firmly in its grasp, it must continue to 'lead' as well.

(...)

What we can do, for the moment, is to fix two major superstructural 'levels': the one that can be called 'civil society', that is the ensemble of organisms commonly called 'private', and that of 'the State'. These two levels correspond on the one hand to the function of 'hegemony' that the dominant group exercises through society and on the other hand to that of 'direct domination' or command exercised through the State and 'juridical' government."

GRAMSCI: Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci

3. MILITAIRE DICTATUREN

Wanneer we hier Spanje als voorbeeld nemen, dan is dit niet zomaar. In zekere zin is de Spaanse burgeroorlog en de internationalisering die ermee gepaard ging een soort voorafspiegeling van de nakende wereldoorlog. Spanje kende geen handelskapitalistische fase, en evenmin kwam het industrieel kapitalisme er tot ontwikkeling zoals in de rest van West-Europa. In Spanje was er geen dynamische burgerij, ook niet in de twintigste eeuw, die bij macht was haar politieke wil te vertalen in een burgerlijke staat en de bevolking ideologisch te domineren. Er was weliswaar de textielindustrie in Catalonië en de mijnbouw in Asturië en Baskenland, maar de Catalaanse en Baskische burgerij eiste een ruime autonomie op voor deze gebieden en koesterde geen aspiraties voor leiderschap in Spanje. Daar dient aan toegevoegd dat voor wat de mijnbouw aangaat, de grote exploitaties -onder meer Rio Tinto- door buitenlands kapitaal gefinancierd waren. Wat er al was aan burgerij sloot het politiek compromis met de grootgrondbezitters, het fundament van de macht in Spanje. Het is moeilijk om in enkele lijnen de aard van het grootgrondbezit uit de doeken te doen omdat dit naar inhoud kapitalistisch, naar vorm in ruime mate feodaal gebleven was. De eigenlijke "grandes" bezaten heel wat minder gronden dan de rurale burgerij maar deze laatste exploiteerde de gronden op dezelfde inerte manier als de adel: als bron voor inkomen, niet in functie van optimale accumulatie. (Extensieve en archaïsche uitbating was de regel). Politiek behoorden rurale bourgeoisie en landadel tot eenzelfde reactionair front. De kleinburgerij was politiek deels in het progressieve kamp te situeren. Dit is wellicht niet zo verwonderlijk omdat haar positie meer te vergelijken viel met de (radicale) kleinburgerij uit de 19e eeuw in bijvoorbeeld Frankrijk, dan met deze van haar soortgenoten in de rest van het Europa der 20e eeuw. Tenslotte de volksmassa: bestaande uit kleine boertjes, pachters "rabaissaires" landarbeiders, en in de steden ambachtslui en arbeiders (ca.1 miljoen). Het was een vrij heterogene groep die één zaak gemeen had: namelijk dat de levensomstandigheden erbarmelijk waren. Dit had voor gevolg dat de plattelandsbevolking niet zo maar als een behoudsgezind reservoir te beschouwen was, maar dat belangrijke delen zich strijdbaar tegen de bestaande ordening opstelden. Hetzelfde kan gezegd van de arbeiders, die nog in 1934 in Asturië naar de wapens grepen. Onder invloed van de machtige anarchistische C.N.T. was de 'dialéctica de la pistola' ten andere nooit ver uit de buurt. Ook de andere arbeidsorganisaties en de vakbonden kenden een toevloed van leden, zodat de politieke impact van de arbeidersklasse haar kwantitatieve omvang ver overschreed.

De Spaanse staat was in wezen een parasitair militairbureaucratische instantie. Parasitair omdat de staat zich wel bezighield met het verzamelen van belastingen - op de rug van de lagere bevolking - zonder deze fondsen productief aan te wenden. Bureaucratisch, omdat de macht in werkelijkheid niet lag bij de 'Cortes' (parlement), maar wel bij hoge ambtenaren en regering die exclusief uit de betere klassen kwamen, en hun functie als een ereambt omkleed met prerogatieven beschouwden. Militair, omdat de strijdkrachten - leger en 'guardia civil' - zichzelf als de incarnatie van staat en natie zagen. De strijdkrachten waren overmatig bekroond met beroepskaders, slecht bewapend en enkel geschikt voor binnenlandse ordehandhaving. Omdat ze zo vaak werden ingezet, zagen zij zichzelf als hoeder van het algemeen belang, en bereid zo nodig op eigen initiatief te opereren. De 'pronunciamiento' (staatsgreep) was een haast constante dreiging. De katholieke kerk was de ideologische waakhond van het systeem. Nog steeds diepgaand beïnvloed door reconquista en inquisitie, was de zwarte macht een bolwerk van intolerantie en bekrompen conservatisme, die nog steeds de facto enorme landgoederen bezat.

Bij de verkiezingen van 1931 haalden de republikeinen een verpletterende overwinning en werd de koning wandelen gestuurd. De verkiezingen van 1933 gaven echter de macht aan rechts: dit was én een gevolg van de tactiek der anarchisten, die het ordewoord gaven zich te onthouden, én van diegenen die ontgoocheld waren in de gematigde koers van de regering. De nieuwe regering Lerroix ging zo driest te keer in het terugschroeven van de - toch al gematigde - hervormingen dat de republikeinen weer wind in de zeilen kregen. Naar aanleiding van de verkiezingen van 1936 werd het Frente Popular gevormd: het was een coalitie die republikeinen en linkse partijen omvatte, met steun van de Catalaanse nationalist (en later de Baskische nationalist). Wat ook de aspiraties waren van een bepaalde linkerzijde, of in welke termen het Frente - vooral in het buitenland - werd omschreven: het programma was het doorvoeren van een burgerlijk programma. Datgene wat de burgerij door haar eigen zwakte niet kon, moest door andere klassen worden gerealiseerd. Nochtans ging dit veel te ver voor conservatieven en reactionairen, die door een pronunciamiento poogden de republiek omver te werpen. Deze tactiek van generaal Franco om een putch te plegen mislukte: het mondde uit in een burgeroorlog.

De republikeinen werden in de loop van de strijd achtervolgd door de vraag: burgeroorlog of revolutie? Was de hoofdtaak een militaire overwinning of moest men, nu het conflict dergelijke allures aannam, meteen de beslissende stap zetten naar socialisme? Diende men eerst en vooral de republiek te redden van het Francisme, of kon die zege pas behaald worden onder een revolutionaire vlag? André Malraux schreef in dit verband dat

je niet alleen moed, maar vooral georganiseerde moed nodig hebt. Daar ontbrak het de republikeinen nogal eens aan. De onderlinge strijd – ook fysiek – tussen communisten, anarchisten, Trotskysten, ... hebben een bijzonder zware hypotheek gelegd op links. Alleen in de uiteindelijke nederlaag waren ze verenigd.

Welke politieke formaties bevonden zich aan de kant van de opstandelingen? Er waren de monarchisten, o.l.v. Calvo Sotelo, de katholieke CEDA van Gil Robles met zijn militia's (de groenhemden), en de Carlisten met hun paramilitaire organisatie, de Réquêtes. Ze waren allemaal anti-parlementair, anti-socialistisch, anti-vakbond en noem maar op, maar ondanks alle fascistoid jargon, 19e eeuwse reactionair want verbonden met traditioneel grootgrondbezit. Tenslotte was er de Falange of blauwhemden (Falange Española y las Justas de Ofensiva Nacional Sindicalista), gesticht in '33 door José Antonio Primo de Rivera, de zoon van de ex-dictator. De ideologie van de beweging is duidelijk fascistisch te noemen. Er is de nadruk op het elitaire karakter (senorismo), en de afkeer van de massa, die in navolging van de traditionalistische wijsgeer Ortega y Gasset als een "horde" wordt bestempeld. Er is het afwijzen van het rationalisme, dat baan moet ruimen voor "intuicismo" en zoals José Antonio het voor de Cortes uitdrukte "de mystiek van de revolutie". Er is wat genoemd "de dialectiek van de vuist en het pistool wanneer het vaderland beledigd wordt". En bovenal is er het nationalisme. "Het vaderland kan niet in de handen zijn van de sterkste klasse of de best georganiseerde partij. Het vaderland is een transcendente synthese, een ondeelbare eenheid, met zijn eigen doelstellingen, en wij wensen dat de beweging van vandaag, en de staat die ze zal creëren een efficiënt en autoritair instrument weze in dienst van die eenheid", aldus José Antonio op de stichtingsvergadering. Vandaar dat politieke partijen dienen afgeschaft te worden, dat syndicaten moeten vervangen worden door corporaties, en dat die eenheid uiteindelijk gesymboliseerd wordt in één leider: de "Jefe nacional". De Falange is tevens antikapitalistisch, maar in de betekenis die wij later nog zullen ontmoeten. "Wanneer wij spreken over kapitalisme ... hebben wij het niet over privaat bezit ...". Kapitalisme wordt gezien als materialisme, als tegengesteld aan de ethisch-nationalistische betrachtingen van de Falange. Qua ideologie, qua stijl kan men de Falange zonder enige twijfel fascistisch noemen. Maar de Falange is geen massapartij die zich via de parlementaire weg in het zadel hijst. Bij de laatste verkiezingen kan ze amper 0,44% van de stemmen verwerven. Het is al evenmin een partij die op ruime steun van het grootkapitaal kan rekenen, want gezien de aard van deze klasse vindt ze haar belangenverdediging in de klassieke rechterzijde.

Al deze bewegingen mobiliseren weliswaar een beperkte achterban, maar ze bepalen de loop van de geschiedenis niet. Veel meer dan franje en stijl bieden ze de opstandige beweging niet. De republiek wordt omvergeworpen door het leger, en dit in naam van de gekende reactionaire ideologie: heroïek, nationale eenheid, autoritarisme, katholicisme, antisocialisme, enz.. Het is de geest van het leger die de contrarevolutie bezielt. De diverse rechtse politieke stromingen worden door Franco gedwongen samen te gaan in de Falange. Het programma van de oorspronkelijke Falange wordt enkel lippendienst bewezen en de oude garde wordt politiek uitgeschakeld. Franco wordt de nieuwe "Jefe nacional", en volgens de vernieuwde statuten is hij enkel "verantwoordelijk voor god en de geschiedenis". De nieuwe Falange is niets meer dan een civiel instrument voor nationale eenheid, een afhankelijke organisatie van het leger. Spoedig wordt enkel nog gerefereerd naar een "Movimiento" in plaats van naar een partij, en wordt Franco de Caudillo, die op opportunistische gronden verwijst naar de Falange. Hij is en blijft evenwel in eerste instantie "generalissimo": vertegenwoordiger van het klassiek traditionalistisch leger en de oude klassen die het representeert.

"No pasaran" ... ze komen er niet door, indien dit de leuze was van de republikeinse verdedigers van Madrid, hoe keek de rest van Europa tegen de burgeroorlog aan? Winston Churchill vond het niet de moeite om de republiek te steunen, Léon Blum durfde niet en bij ons koos zelfs de BWP de kant van het regime in Burgos (Franco). De bede om de democratisch gekozen regering te steunen vond geen gehoor in de Europese hoofdsteden. Het Duitsland van Hitler en het Italië van Mussolini leverden dan wel weer openlijke steun aan Franco. Allen de Sovjet-Unie leverde als staat halfslachtige steun aan de wettelijke regering al poogde Stalin natuurlijk meteen ook zijn macht te laten gelden. Wel waren er duizenden vrijwilligers die in de zgn. Rode Brigades in Spanje de democratie poogden te redden. In maart '39 breekt de laatste weerstand: tot het begin van de jaren '70 zal Franco het land in zijn greep houden.

Spanje is dus, zoals vermeld niet het enige land waar de militairen de macht overnemen. Hetzelfde kan worden gezegd van het Portugal van Salazar, het Hongarije van Horthy, het Polen van Pilsudski, het Roemenië van Karol II, het Bulgarije van Boris III, het Griekenland van generaal Metaxas en zelfs van het Oostenrijk van Dollfuss. Overal ziet men traditionalistische of reactionaire regimes aan de macht, die men niet zomaar op één lijn met fascisme kan schakelen. Meer nog, die ten overstaan van de fascistische beweging in deze landen een afwijkende, soms repressieve houding aannemen. Dit was zelfs zo voor deze staten (Hongarije, Roemenië, Bulgarije) die tijdens W.O. II aan de kant van de

as-mogendheden vchten. Er was een gemeenschappelijke vijand -bolsjewisme, de Sovjet-Unie, parlementarisme, ...- , een aantal punten van overeenkomst -autoritarisme, nationalisme, ...- , maar geen identiteit met eigenlijk fascisme. Wel moet het duidelijk zijn dat, reeds voor Hitler Europa in de oorlog stort, de democratie overal schade had geleden of helemaal verdwenen was. Na 1918 leek het er even op alsof het licht zou schijnen over het continent, twintig jaar later bleef er nog een nachtpeertje over.

4. DE NIEUWE ORDENING

Hoewel nationaal-socialisme en fascisme niet helemaal gelijk te schakelen vallen, en door hun elitaire opvattingen zelfs concurrenten waren, behandelen wij beide onder de term fascisme. Daar waar noodzakelijk zullen wij het nodige onderscheid maken. Een lijst van alle fascistische bewegingen zou alras duidelijk maken dat zowat overal in Europa kernen aanwezig waren. Gaande van Scandinavië (Nasjonal Samling in Noorwegen, Lapua in Finland), tot Zuid-Europa (Falange), van Groot-Brittannië (British Union of Fascists) en Ierland tot Oost-Europa (Ijzeren-garde in Roemenië, Pijlkruisers in Hongarije): overal waren kleine of middelgrote stromingen actief. Ook in onze lage landen bij de zee verschenen fascistische formaties: de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland, Verdinaso, Vlaams Nationaal Verbond en Rex in België. Nergens slaagden ze erin, althans voor het uitbreken van de oorlog, de macht in handen te krijgen. Indien dit wel het geval was voor de "National Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei" en de "Partito Nazionale Fascista", welke waren dan hiervoor de oorzaken?

Er is natuurlijk de mondiale context van economische recessie die, vooral in Duitsland, een particuliere uitdrukking krijgt. Na de oorlog kreeg Duitsland een enorme herstelbetaling opgedrongen, gespreid over dertig jaar en met een bezetting van het Ruhrgebied in geval van niet-naleving. Keynes, die de vredesonderhandelingen bijwoonde, nam ontslag omdat deze wraakoefening niet alleen voor Duitsland onbetaalbaar was, maar de economische heropbouw van gans Europa in de weg stond. Zijn "Economic consequences" lag aan de basis van de opvatting dat Versailles Hitler voortbracht. Deze stelling moge dan wel eenzijdig zijn, feit is dat Duitsland ongemeen zwaar door de economische crisis werd getroffen en dat de herstelbetalingen hierin een verdiepende rol speelden. De directe redenen voor het succes van het fascisme dienen gezocht in de politieke vertaling van de crisis.

Een eerste belangrijke factor is ongetwijfeld dat noch Duitsland, noch Italië ooit een volwaardige burgerlijke revolutie hebben gekend. Alle industriële opgang ten spijt, ondanks verder schrijnend parlementarisme blijft het Duitse keizerrijk een "Obrigkeitsstaat", een instantie die het kapitalisme - meer dan waar ook in West-Europa - heeft gestimuleerd, maar die niet rechtstreeks door de burgerij beheerst wordt. De Camarilla rond de keizer blijft het heft in handen houden, en staatsapparaten als het leger zijn bastions van de aristocratie. Pruisen heeft niet enkel Duitsland politiek gemaakt, zijn

soldateske geest heeft de ganse staatsideologie doordrenkt. Het Kaiserreich blijft een soort supra-partijen-staat. In zijn economische vrijheid wordt de burgerij niet geschaad, maar haar politieke wil, d.w.z. het verwerven van de ideologische hegemonie over de gemeenschap, realiseert zij niet. (Misschien verklaart deze aard van de staat waarom ook de socialistische beweging zich kantonneerde in haar eigen wereld). Voor wat Italië aangaat, is het al even duidelijk dat, in de mate dat er sprake is van een burgerlijke revolutie in de 19e eeuw, dit er één is van bovenaf, met het leger van Piëmont als ruggegraat. Gramsci spreekt in dit verband van een passieve revolutie. Het historisch blok aan de macht bestaat uit industriëlen uit het noorden en de landaristocratie uit het zuiden. Het resultaat is dat het zuiden wel kapitalistisch wordt, maar dat de landeigenaars de oude sociale verhoudingen in stand houden. De weerslag hiervan is niet alleen dat de agrarische kwestie als een loden last op geheel Italië blijft rusten, maar tevens dat een doorgedreven burgerlijke samenleving erdoor onmogelijk wordt gemaakt. Zowel economisch als politiek-ideologisch blijft de burgerlijke revolutie in Italië halverwege steken. Wanneer, na 1918, het algemeen stemrecht wordt ingevoerd, is dit zowel in Duitsland als in Italië dan ook een veel grotere schok dan in andere Westeuropese landen.

Die schok slaat om in paniek, wanneer blijkt dat de lagere klassen het ontvoogdingsproces wensen door te trekken buiten het burgerlijk-kapitalistische kader. We hoeven hier niet meer terug te komen op de Spartakusopstand of de pogingen om een raden-socialistische republiek te stichten in Duitsland. In Italië heerste de geest van "diciannovismo" ('19): het geloof dat de revolutie binnen handbereik lag. In het noorden werden fabrieken bezet, arbeiderssovjets opgericht, de boeren in Emilia gingen het grootgrondbezit te lijf, en ook in het zuiden kwam het tot zware conflicten.

Het bedwingen van het arbeiders- en boerenverzet gebeurde in grote mate door niet-geregelde ordekrachten. In de ontreddering van 1918 verliep de demobilisatie in Duitsland uiterst verward. Troepen leverden hun wapens niet in, stonden op vraag van de overheid in voor de grensbeveiliging en voerden bijvoorbeeld in Silezië en de Baltische Staten nog een eigen oorlog. Freikorps en een deel van het leger pleegden in maart 1920 een putsch, die de regering Ebert opzij zette (de Kapp-putsch) die slechts door een algemene staking en gewapend arbeidersverzet ongedaan werd gemaakt. Afdelingen van het Vrijkorps werden ingezet tegen links, of deden dit uit eigen beweging enz. Ook in Italië stonden de "Arditi" in de spits om het rode gevaar te keren, of om eigenhandig op te treden zoals in Fiume (nu Ryeka). Onder het bevel van Gabrielle d'Annunzio bezette een privaat legertje gedurende twee jaar deze stad op de Dalmatische kust. De staat was het legaal monopolie van het

geweld kwijt, en de bezittende klassen aarzelden niet om private militias in te zetten om hun doelstellingen te bereiken. Reeds voor de machtsovername was er in beide staten sprake van een geweldcultuur. De nederlaag der twintiger jaren demoraliseerde en demobiliseerde de arbeidende klasse. Fascisme kende zijn opgang niet tegen een arbeidersklasse in volle élan, maar tegen een klasse waarvan de veerkracht al gebroken was, die daarenboven onderling verdeeld was, kortom die zich reeds in een defensieve hoek had laten drukken. Rekening houdend met dit sociale krachtveld, zullen wij straks nader ingaan naar wie en op welke wijze het fascisme zijn appèl richt.

Een tweede stimulans was het vernieuwd nationalisme zoals het gesproken was uit de eerste wereldoorlog. Zoals wij hoger zagen was iedere staat en elke bevolkingslaag op de vooravond van 1914 aangestoken door het nationalistische virus. Vier jaar loopgraven en ontbering hadden de bevolking der geallieerden echter bijgebracht waartoe dit soort patriotisme kon leiden, en zowat overal was er diepe tevredenheid met de lang verbreide vrede. Dit was niet zo in Duitsland en Italië. Duitsland was een bijzonder zwaar en vernederend vredesverdrag opgedrongen: verlies aan grondgebied, verlies aan kolonies, afbouw van het leger ... Het "Diktat" van Versailles wekte in eerste instantie de wrevel op van het leger, waarvan de getalsterkte de 100.000 man niet mocht overschrijden. De oudstrijders bouwden voor zichzelf de illusie op, dat zij niet gecapituleerd hadden, maar dat de nederlaag een gevolg was van de politiciers, van diegenen die op het thuisfront de weerstand ondermijnd hadden. Deze dolkstootlegende zou alras de "ware" daders vinden: roden en joden, dat waren de schuldigen. "Maar juist toen aan het front alles in gereedheid werd gebracht, om nu definitief een einde te maken aan deze lange strijd en de laatste voorbereidingen werden getroffen voor de grote aanval, juist op dat ogenblik haalde men in Duitsland de grootste schurkenstreek van de gehele oorlog uit. Duitsland mocht niet winnen: ter elfder ure, toen het reeds leek dat de lauweren der overwinning, de Duitse wapens zouden bekronen, greep men naar een middel dat wel geschikt leek om met één slag de Duitse voorjaarsaanval te breken, de overwinning onmogelijk te maken. Men organiseerde een staking in de munitiefabrieken", aldus Hitler in "Mijn Kamp". Oorlog en vrede, niet als afgesloten periode maar als open wonde: de meerderheid der Duitsers raakten erdoor onder de indruk; het gevoel van getrapt en nagegrapt te zijn, van een "Proletarische Nation" te zijn (d.w.z. zonder kolonies), de drukkende schuldenlast in de crisis...; Duitsland was de "Einzeltganger" temidden van vijanden; het vormde allemaal een voedingsbodem voor een nieuw fanatiek nationalisme.

Italië was pas laat in de oorlog gestapt, had in de slag van Caporetta dan nog een bloedige nederlaag geleden, en verkreeg niet de verhoopte gebiedsuitbreiding. Hierop ontsproot het thema van de "verraderlijke vrede". In de bombastische stijl van d'Annunzio heette het: "Nu, en nog onder de wapens had het zegevierend Italië moeten zeggen tot zijn rivale: Hier is mijn offer! Wil je het wegen in de balans... Dit had, na haar zegepraal, Italië moeten zeggen, luid en klaar, kalm, met discipline en massale wil, kort en duidelijk in haar zelfbewustzijn. Mijn grenzen in het Oosten zijn afgebakend door de Dinarische en Julische Alpen. Deze grond steeds Italiaans, naar wezen en oorsprong, behoort mij toe. In plaats daarvan slaakten wij een jammerlijke zucht". Italië als laatkomer in Europa, voelde zich daarenboven danig tekort gedaan in zijn koloniale aspiraties en zag zichzelf gepasseerd door de andere grootmachten.

Laten wij de algemene context en 'Zeitgeist' nog eens samenvatten. Een ontwikkeld kapitalisme in economische crisis; een arbeiders- en ondernemersklasse die zopas uit een verbitterde strijd komen; een staat die zich de jure beroept op burgerlijke principes, maar een gemeenschap die deze nauwelijks geïncorporeerd heeft; een parlementair stelsel dat allesbehalve vlekkeloos functioneert; een oorlog waarvan het eindresultaat voor de betrokkenen een verraad inhield... een verleden vol frustraties en een perspectief van "no future". Een beweging die beloofde komaf te maken met socialisme, kapitalisme, burgerlijke democratie..., die het nationalisme hoog in het vaandel voerde, en vooral een beweging die iets dééd, moest wel aanslaan. Vraag is : bij welke lagen van de bevolking?

In de eerste plaats bij de kleinburgerij. Hieronder verstaan we de onderste lagen der kapitalisten: de middenstanders, de kleine zelfstandigen, de boeren... die bij elke crisis zware klappen te incasseren krijgen. Maar ook de middenkaders, het witteboordproletariaat, de vrije beroepen, die hoewel zij objectief niet tot de kleinburgerij behoren er toch dezelfde ideologie op na houden. In normale tijden kunnen zij aspiraties koesteren om op te klimmen, of leven zij althans in de illusie te behoren tot de betere wereld. Nu is hun toekomst geblokkeerd. Terecht zien zij zichzelf als slachtoffers van het grootkapitaal, van de grote ondernemingen, de warenhuisketens, de financiers, die nu ook subjectief een andere wereld vertegenwoordigen. Maar terzelfdertijd zien ze zich bedreigd door de arbeidersbeweging, die haar "voordelen" steeds maar uitbreidt in hun nadeel, die hun eigendom belaagt, die hun status aantast. De vrees voor de massa is des te groter naarmate zij zelf dreigen erin te verzinken. De kleinburgerij is de steunpilaar par excellence van de zekerheden, van de orde, de moraal, het gezin en bovenal het geld. Nu komt alles op de helling te staan, niet in het minst de financiële positie die door de inflatie

1. Zoals iedere gezonde politieke conceptie is het Fascisme terzelfdertijd praktijk en gedachte; actie waarin de doctrine immanent is, en een doctrine die spruitend uit een gegeven systeem van historische krachten, erin verankerd blijft... Vandaar dat het een vorm aanneemt overeenkomstig de plaatselijke omstandigheden en het tijdperk, maar terzelfdertijd bezit het een gedachteninhoud die het optilt tot een waarheid van een hogere orde in de geschiedenis der ideeën. (...) Om de mensen te kennen is het noodzakelijk de mens te kennen, en om de mens te kennen dient men de realiteit en haar wetten te onderkennen. Er is geen staatsconceptie die niet fundamenteel een conceptie op het leven omvat: filosofie of intuïtie, een systeem van ideeën dat logisch tot ontwikkeling komt of dat samenvloeit in een visie of een geloof, maar dat altijd, op zijn minst virtueel, een organische zienswijze op de wereld is.

2. (...) De wereld gezien door het Fascisme is geen materialistische wereld zoals die aan de oppervlakte naar voor komt, waarin de mens een individu is, afgescheiden van de anderen en op zichzelf staande en waarin hij onderworpen is aan een natuurlijke wet die hem instinctief veroordeelt tot een zelfzuchtig leven en voorbijgaand plezier. De mens in het Fascisme is een individu dat natie en vaderland is, gevolg gevend aan een morele wet, individuen en generaties tezamen bundelend, in een traditie en zending, het levensinstinct binnen de cirkel van genot onderdrukkend om een hoger leven in plicht te herstellen, vrij van de limieten van tijd en ruimte, door de zelfverloochening, door de opoffering van zijn private belangen, door de dood zelve, door de volmaakte geestelijke existentie te realiseren waarin de waarde van de mens ligt.

4. Deze positieve conceptie op het leven is duidelijk ethisch van inslag Geen actie kan gescheiden worden van het morele oordeel; niets in de wereld kan ontdaan worden van de waarde die tot alles behoort in zijn relatie tot zijn morele doelstellingen. Het leven wordt daarom door het Fascisme gezien als ernstig, onthecht, religieus... De Fascisten verachten het "comfortabele" leven.

B. MUSSOLINI: DE DOCTRINE VAN HET FASCISME

wordt aangevreten. "Te lang heeft hij zich met hem vereenzelvigd, het vertrouwen in de mark was als het vertrouwen in zichzelf. Niet alleen raakt door de inflatie alles buiten hem op losse schroeven, is niets meer zeker, blijft niets een uur langer op dezelfde plaats, door de inflatie wordt hij zelf, de mens, minder", aldus omschrijft E. Canetti het in "Macht en Massa". Deze groep is bereid te vechten voor nieuwe zekerheden en zelfrespect: ze vormen de ruggegraat van het fascistisch ledenbestand. De arbeidersklasse blijft evenmin ongevoelig voor deze sirenenzang. Er dient aan toegevoegd dat, daar waar de arbeidersbeweging degelijk georganiseerd was, het fascistisch appel in dovemansoren klonk. Het was vooral een bovenlaag, die zich gedesolidariseerd had met haar klasse, en de (jonge) déclassés die zich tot het fascisme wendden.

Tenslotte is er nog de belangrijke vraag in welke mate fascisme verbonden was met het grootkapitaal en andere bestaande machtselites die dit incorporeerden. Het is evident dat de sociale samenstelling van een beweging nog niet automatisch betekent dat ze ook de belangen van deze klasse(n) verdedigt. Fascisme is niet simpelweg de uitdrukking van het grootkapitaal, beide trekken aan dezelfde wagen maar blijven terzelfdertijd hun eigen doelstellingen nastreven. In Italië werd de kas effectief gespekt door de "Confindustria" (de vereniging van ondernemers), maar het duurde vrij lang voor de Duitse grootindustrie ten volle de NSDAP steunde (individuen als Thyssens en Flick niet te na gesproken). Aanvankelijk klonken er in de oren van de industriëlen teveel rebelse klanken in de fascistische marsmuziek.

Het gevaar van het schetsen van deze voedingsbodem is dat hij een soort logica en onvermijdelijkheid suggereert en als het ware laat uitschijnen dat fascisme de enig mogelijke uitkomst was. Het zou kunnen verklaren waarom ze veel aanhang verwierven, het legt nog niet uit waarom ze het systeem overnamen. Want, laten we duidelijk zijn: Hitler en Mussolini komen niet zoals Franco of Salazar door een burgeroorlog of staatsgreep aan de macht, noch gebruiken ze het leger als instrument. De mars op Rome door de zwarthemden kwam er toen die niet meer nodig was. Hitlers putch-poging in München was er één in de traditie van de slechtste Duitse operettes. De PNF en de NSDAP verwierven, via brede electorale steun, de macht binnen een parlementaire meerpartijensysteem, waarom?

De top van links heeft zich vooreerst compleet miskeken op het gevaar. De leiding van de Communistische Partij zag aanvankelijk het fascisme als niets meer dan een variant op de burgerlijke democratie. Op de vooravond van Mussolini's klim tot premier, verspreidde de

partij nog een pamflet over de “nakende kabinetswijziging”. Ook de Duitse partijleiding onderschatte de ware aard van de NSDAP en raakte volkomen stuurloos na het niet-aanvalspact Duitsland-USSR. Voor de sociaal-democraten was fascisme “een” maar zeker niet “het” probleem en de mening was wijd verspreid dat men makkelijker zou kunnen afrekenen met “klein-burgerlijk radicalisme” dan met de communisten. De conservatieven waren dan weer door het spookbeeld van links geobsedeerd dat hen veel bedreigender leek dan het fascisme. Uiteraard was er weinig sympathie voor de nieuwe woelwaters, maar de verwachting dat ze door deelname aan het systeem zouden bedaren en normaliseren was overheersend. Meer algemeen, bij een aanzienlijk deel van de maatschappelijke elites was er een spontane afkeer van deze plebejers, maar werden ze gezien als het minste kwaad en als een tijdelijke remedie: het zou allemaal wel niet zo’n vaart lopen ... En, uiteraard, waren er de lauwen en opportunisten die weliswaar geen fervente voorstanders waren van de ideologie maar hier geen halszaak van maakten, of die een kans roken op de promotie van hun eigenbelang. Er was geen “Machtergreifung” noch “Machtübernahme” maar “Machtübergabe” door een deel van het establishment of, meer in het algemeen: er heerste een wijdverspreid desengagement om de parlementaire democratie te redden.

Hetzelfde gedoogbeleid en “appeasement-policy” kenmerkte de internationale scène. Er was aanvankelijk heel wat begrip en zelfs sympathie voor Mussolini, die er eindelijk voor zorgde dat de treinen op tijd vertrokken. Toen zijn troepen in 1935 Abbesinië (Ethiopië) bezetten bleven zowel de Volkenbond als afzonderlijke staten verlamd toekijken. De herbewapening van Duitsland zorgde voor afkeurende commentaren, maar niet meer dan dat. De aanspraken van Duitsland op Sudeten-Duitsland, een deel van Tsjecho-Slowakije, werden door Frankrijk en Engeland tijdens de conferentie van München (1938) ingewilligd. Europa, maar ook de VS wilden ten allen prijze een oorlog voorkomen. Concessies zouden uiteindelijk Hitler tot rede brengen was de achterliggende gedachte van de Realpolitik. Vanaf 1934 zag men in Moskou de bui hangen en werd gepoogd via een verdrag van collectieve veiligheid Nazi-Duitsland te isoleren. Toen de rest van Europa daar niet op in ging resulteerde dit in 1939 in het niet-aanvalspact Duitsland-Sovjet-Unie. Pragmatisch en cynisch als Stalin was, wou hij ten allen prijze vermijden dat ze alleen zouden staan tegen Berlijn, al onderschatte hij grandioos de bereidheid van Hitler om zich aan het verdrag te houden. Toen Polen in september ’39 werd binnengevallen, brak officieel ook de oorlog met Frankrijk en Engeland uit. In werkelijkheid zou het nog maanden duren – the phony war – voor het eerste schot zou vallen. Pas op dat ogenblik, toen er geen keuze meer was, erkende men de aard van de nieuwe regimes.

Wat was, ideologisch gezien, de ruggegraat van de nieuwe ordening? Liberalisme en socialisme zijn in deze mate twee loten van dezelfde Verlichtingsboom dat ze allebei in het rationele discours geloven. Nu betekent dit geenszins dat ze zich nooit te buiten gingen aan demagogie of andere staaltjes van volksverlakkerij, maar het principe van de rationaliteit bleef overeind. Wij hebben er herhaaldelijk op gewezen, hoe zich hiernaast en hiertegen een andere stroming ontwikkelde die de mens zag als gedreven door duistere passies en emotionele reflexen. Fascisme heeft zich van meetaf aan als anti-rationalistisch opgesteld. In de doctrine van het fascisme, geschreven door Mussolini in samenwerking met Giovanni Gentile, luidt punt I, 3 aldus: "Daarom is het (fascisme, R.D.) een gespiritualiseerd concept, het is de resultante van een algemene reactie der moderne tijden tegen het weke materialistische positivisme van de 19e eeuw. Anti-positivistisch maar positief, noch sceptisch, noch agnostisch, noch pessimistisch, noch passief optimistisch, zoals het in het algemeen deze doctrines zijn die het zwaartepunt van het leven buiten de mens leggen, die nochtans met zijn vrije wil zijn eigen wereld kan en moet creëren. Fascisme eist een actieve mens, één die al zijn energie steekt in de actie: het is een mens met een krachtig bewustzijn van de moeilijkheden die de actie biedt, klaar om deze te overwinnen". Het fascisme appelleert op de "daad" niet op de rede, en het mobiliseren gebeurt nooit "onder de leiding van een ganzepen", aldus Hitler in zijn rekwisiet tegen "veelschrijvende fatten en pennelikkers" en tegen de "limonadeachtige ontboezemingen van geleerden en salonhelden". "De macht echter, die de grote historische lawines van godsdienstige en politieke aard aan het rollen bracht, is door alle eeuwen heen het gesproken woord geweest", aldus nog steeds de Führer. De ideologie dient dus niet onderzocht te worden op innerlijke coherentie, of op de juistheid van het feitelijk relaas. De fascistische ideologie is er niet om gelezen te worden, ze is er om gehoord, om ondergaan te worden. Wanneer men de "theorie" overleest, en ze ontdoet van de bombast, de halve waarheden, de ganse leugens, de eindeloze herhalingen... blijft er niet veel meer over dan enkele trivialiteiten die elke grond missen. Maar wellicht is dit de verkeerde inschattingshoek. Het fascisme leefde niet op papier, maar in de gigantische stadions, de massale optochten, de eindeloze vlaggenparades, waar een menigte die reeds murw gemaakt was de redevoeringen bijna als iets lijfelijks over zich liet komen. Geholpen door de moderne techniek (o.m. radio en geluidsversterking), en gebruik makend van de massapsychologie, werd de ideologie niet overgedragen, ze werd er in geramd. "Die Zerstörung der Vernunft" noemde György Lukacs het, maar blijkbaar was het wel efficiënt.

Wij zullen ons voor wat de ideologie betreft beperken tot twee facetten: de verhouding van fascisme ten overstaan van kapitalisme en socialisme, en het elitarisme. Zowel in Duitsland als in Italië had de opkomende beweging zich aangediend als een speerpunt in de strijd tegen het kapitalisme. Hitler was beïnvloed door G. Feder, één der stichters der "Deutsche Arbeiterpartei", en voorloper van de NSDAP. Hitler verwijt het kapitalisme voornamelijk drie zaken. "Naarmate de economie meer en meer uitgroeide tot heerseres in de staat, werd het geld een God, waaraan alles onderworpen was, en waarvoor ieder zich te buigen had". Niet het geld, maar de politiek (= Hitler) moest het commando voeren. Ten tweede, werd door de overheersing van de economie, een wereldbeeld geschapen waarin voor de heroïsche mens geen plaats werd ingeruimd. Volgens Hitler moest Duitsland "er op rekenen dat het spoedig een dag zou beleven, waarop het zijn poging om door vreedzame economische strijd het dagelijks brood te veroveren met het zwaard moest verdedigen". En tenslotte was er de internationalisering via het aandelensysteem, die via een eigenaardige redenering zowel het doel was van de marxisten als van de joodse bankiers. Ook Mussolini liet soortgelijke geluiden horen. Aanvankelijk was er zowel binnen de NSDAP als binnen de P.N.F. een zogenaamde "linkere" vleugel, die na de machtsovername rumoerig begon te worden, omdat haar eisen niet vervuld werden. Er was zelfs sprake van een tweede mars op Rome (Frosini) of van een tweede revolutie (Röhm), maar beide strekkingen werden geliquideerd. In Duitsland verliep dit niet probleemloos, want Röhm stond aan het hoofd van de S.A. (Sturmabteilung), een private milite met ettelijke honderduizenden leden. De ganse top van de S.A. werd op de "Nacht der lange messen" afgeslacht en in de daarop volgende "Reichsmordwoche" werd verder orde op zaken gesteld (1934). Daarmee was de discussie of er een voortgezette revolutie moest komen van de baan. Tevens werd tegemoet gekomen aan de wrevel van de legerleiding die geen gewapende macht naast zich duldde. Op de Rijksdagvergadering van 13 juli beschuldigde Hitler de S.A. van complotvorming, homoseksualiteit en "het molesteren van bescheiden vreedzame mensen".

Dat het kapitalisme de leidraad zou vormen betekent nog geenszins dat de burgerij of individuele zakenmensen buiten schot bleven. Judaïstisch-internationale-kapitalistische samenzwering bleef een mikpunt, maar Volksgenossen bleven evenmin gespaard. Een totalitaire staat duldt nu eenmaal geen autonome burgerij. De verantwoordelijke voor economische aangelegenheden, Schacht, was een man van het grootkapitaal, die de nostalgie van het kleine bedrijf in het geheel niet genegen was. Het aantal zelfstandige ambachtslui (smeden, schoenmakers, kleermakers...) verschrompelde en van de beloofde

actie tegen de grootwarenhuisketens kwam weinig in huis, integendeel, het was de "Einzelhandler" die uit de markt werd verdreven. De grote concerns en trusts werden niét afgebouwd, de kleine ondernemingen werden daarentegen tot een gedwongen kartelvorming genoopt. "Gleichschaltung" was het lot van de middenklasse, daar kon geen retoriek iets aan verhelpen. Het grootkapitaal, en inzonderheid die sectoren leverend voor de oorlogsmachine, met hun indirecte contacten met de overheid, waren de grote begunstigen. Toch moet omzichtigheid gehanteerd worden. De logge administratie die in de periode van autarchie en daarna tijdens de oorlog noodzakelijk was, begon zwaar te wegen, evenals de bijdragen die steeds hoger opliepen. Vooral nadat de oorlog een verkeerde wending nam begon de samenwerking mank te lopen. Want hoezeer ze ook bewogen waren door Italië's grootheid, hoe fel zij ook "Deutschland über alles" hadden gezongen, uiteindelijk was het kapitaal hun het dierbaarst. (De breuk was bijvoorbeeld volledig toen Hitler de ondergang van het Derde Rijk wou opluisteren met de totale vernietiging van Duitsland).

De arbeidersbeweging werd ontmanteld door het verbod op politieke partijen, het opdoeken van de syndicaten, het verdwijnen van collectieve akkoorden, enz.. Van hun anti-socialistische visie hadden de fascistten nooit een geheim gemaakt. "Buiten de staat kunnen noch individuen, noch groepen, politieke partijen, verenigingen, sociale klassen (sic) bestaan. Daarom is fascisme tegen het socialisme dat de geschiedenis wil terugbrengen tot klassenstrijd en de eenheid van de klassen, gevestigd in de economische en morele realiteit die de staat is, verwaarloost" (I, 8 van de fascistische doctrine). Zowel Hitler als Mussolini ontkennen niet dat de arbeiders terecht streven naar een lotsverbetering, maar dit kan niet via socialisme, omdat deze strekking de betrachtingen der arbeiders manipuleert en aanwendt voor iets totaal anders. Nogmaals Hitler aan het woord: "Deze leer (het Marxisme, R.D.) is een onontwarbaar mengsel van gezond verstand en menselijke krankzinnigheid, maar onveranderlijk in zulk een vorm, dat altijd enkel de waanzinnige punten verwerkelijkt zullen worden Door de principiële ontkenning van de betekenis der persoonlijkheid, en daarmee van de natie en van de raseigenschappen, verwoest zij de meest elementaire grondslagen voor de menselijke cultuur Dit is de ware diepste kern van de marxistische wereldbeschouwing ...". En wie heeft daar baat bij? "Met de vernietiging van de persoonlijkheid en het ras vervalt het belangrijkste bezwaar, dat nog een heerschappij der minderwaardigen in de weg stond -deze minderwaardige echter is de dood". Het doet er in extremis niet toe of Hitler zichzelf geloofde, feit is dat deze taal het grootkapitaal welgevallig was en dat duizenden nazi's deden alsof het waar was.

" De totale ontwikkeling en opvoeding in den volkschen staat moet bekroond worden door de onuitwischbare inprenting van rasbesef en rasgevoel, naar instinct en verstand, in hart en hersens der jeugd. Geen enkele jongen, en geen enkel meisje mag de school verlaten, zonder tot zijn diepste wezen bewust te zijn van de noodzaak en het karakter der bloedzuiverheid. Daardoor wordt dan de eerste voorwaarde geschapen voor het behoud van de ras-grondslagen van ons volk, en hierdoor weer blijven de voorwaarden voor den lateren cultureelen groei bewaard.

Anders zou datgene algemeen gaan gebeuren wat voor ons, Duitschers, reeds thans in veel te sterke mate geschiedt, en ons reeds thans reden tot klagen behoorde te geven; maar misschien is dit een gevolg van het feit, dat de geheele omvang van deze ramp tot nog toe voor ons verborgen is gebleven. We zouden namelijk ook in de toekomst slechts cultuurmest blijven, niet alleen naar de bekrompen opvatting van onze hedendaagsche burgerlijke wereldbeschouwing, welke in den verloren volksgenoot in den vreemde niets anders kan zien dan een verloren geganen staatsburger, maar integendeel, volgens het smartelijkste inzicht, dat zoodoende - niettegenstaande al onze kennis en al onze capaciteiten- ons bloed toch tot waardevermindering gedoemd is. Doordat wij ons steeds weer met andere rassen paren, verheffen wij deze wel van hun huidig peil tot een hooger, maar dalen daarbij tegelijkertijd zelf voorgoed van onze eigen hoogte af. Overigens moet ook deze opvoeding met het oog op het ras haar hoogste voltooiing in den militairen dienst vinden. Zooals de militaire dienstdtijd trouwens over de geheele linie als de bekroning van de opvoeding van den normalen Duitscher moet gelden."

A. HITLER

"Two worlds face one another, the men of God and the men of Satan! The Jew is the anti-man, the anti-creature of another god. He must have come from another root of the human race. I set the Aryan and the Jew over and against each other."

A. HITLER

Het eerste tastbare gevolg was dat honderd duizenden socialisten en communisten in de concentratiekampen gedreven werden of naar het buitenland vluchtten. De fascistische staat installeerde zijn eigen organisaties om conflicten tussen arbeid en kapitaal op te lossen. In principe dienden dit "standliche" of corporatistische organisaties te zijn, van overheidswege geïnstalleerd. In de praktijk waren het schertsverenigingen waar de ondernemer of de staat de plak zwaaiden. Het loonpeil daalde, zelfs toen de economie in expansie was, tot amper dit der twintiger jaren en dan nog slechts in deze sectoren die van staatsbelang werden geacht. Wel verbeterden de arbeidsomstandigheden bijvoorbeeld door de verplichting refters, stortbaden, ... aan te leggen. Het aantal werklozen liep sterk terug. Dit was een gevolg van de politiek van openbare werken, de bewapeningsindustrie en de uitbouw van het staande leger. Tenslotte mag niet uit het oog verloren worden dat zeker tijdens het Duitsland van de oorlog massa's gedetineerden en verplicht tewerkgesteld de globale loonkost hielpen drukken. Waren de inkomens niet de eerste zorg, de verheffing der volksziel lag het fascisme wél nauw aan het hart. Door organisaties als "Dopolavoro" of , "Kraft durch Freude" werd een ganse culturele sector uitgebouwd. Maar ook dit was eerder een kenmerk van de totalitaristische visie van het fascisme, dan uiting van reële bekommernis. Want zoals de verantwoordelijke van K.D.F., dr. Ley schreef in "Soldaten der Arbeit": "Er zijn geen private burgers meer. De tijd dat iedereen kon doen en laten wat hij wou is voorbij".

Het elitarisme uit zich op verschillende terreinen, in de eerste plaats krijgt het gestalte in hypernationalisme. Hier ligt een duidelijk verschil tussen Italië en Duitsland. Italië put zijn vermeende meerwaarde uit de geschiedenis. Duitsland baseert zich op het ras. Wanneer het Italiaans fascisme alle registers open trekt om zichzelf van de eigen suprematie te overtuigen, wordt een beroep gedaan op het oude Rome, de renaissance, de bouwers van kathedralen, de condotierri, Dante, Michelangelo ... kortom het roemrijke verleden dat nu zal herleven. In die zin staat het Italiaans fascisme dichterbij de romantiek, dan bij het nationalisme dat zich wetenschappelijk gefundeerd waant. Het nazisme ziet in de Duitsers een "Herrenvolk" op grond van een biologische superioriteit, die het meent "wetenschappelijk" te kunnen aantonen. Zo moest in veroverd gebied het "deutsche Blut den Deutschtum zurückgewonnen werden" en om deze "Wiedereindeutschung" mogelijk te maken, werden dan indices als kleur van de haren, van de ogen, vorm van de schedel, gestalte.. als criteria aangewend. Alfred Rosenberg auteur van "Der Mythos des 20. Jahrhunderts", en hogepriester van de pseudo-wetenschap drukte het aldus uit: "Rasse ist die Aussenseite einer Seele, Seele die Innenseite einer Rasse". Rassen zijn van elkaar te onderscheiden, en in een hiërarchisch verband te plaatsen. Bovenaan de piramide staat het Arische ras,

"Op een zekere dag in de zomer van 1944 kreeg ik bezoek van mijn vriend Karl Hanke, de gouwleider van Neder-Silezië. (...) Deze keer echter was hij in de war en sprak aarzelend toen hij op de groenleren fauteuil in de zithoek van mijn werkkamer zat. Nooit moest ik gevolg geven aan een uitnodiging om in de gouw Opper-Silezië een concentratiekamp te bezichtigen. Nooit, onder geen enkele omstandigheid. Daar had hij wat gezien wat hij niet mocht en ook niet kon beschrijven.

Ik vroeg hem niets, ik vroeg Himmler niets, ik vroeg Hitler niets, ik sprak er ook niet over met mijn persoonlijke vrienden. Ik stelde ook geen onderzoek in -ik wilde niet weten wat daar gebeurde. Het moet over Auschwitz zijn gegaan. In die seconden toen Hanke mij waarschuwde was de hele verantwoordelijkheid andermaal werkelijkheid geworden. Aan die seconden moest ik heel in het bijzonder denken toen ik tijdens het proces van Neurenberg voor het internationaal tribunaal vaststelde dat ik als belangrijk lid van de leiding van het rijk mee moest dragen aan de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor alles wat er gebeurd was. Want ik was van dat moment af moreel onafscheidelijk met deze misdaden verbonden omdat ik, uit angst iets te ontdekken wat mij had kunnen noodzaken consequenties te trekken, mijn ogen sloot. Deze zelf gewilde blindheid weegt op tegen al het positieve dat ik misschien in de laatste fase van de oorlog zou doen en wilde doen. En tegen die achtergrond schrompelt deze activiteit ineen tot niets. Juist omdat ik destijds tekort schoot voel ik mij nu nog heel persoonlijk verantwoordelijk voor Auschwitz."

ALBERT SPEER

d.w.z. diegenen met Duits bloed. Deze Duitse suprematie wordt in de eerste plaats bedreigd door rasvermenging, die dit bloed zal "vergiftigen". Vandaar "is er maar één heiligste recht van de mens, en dit is tegelijkertijd zijn heiligste plicht: er voor te zorgen dat het bloed zuiver blijft, om zo, door de handhaving van het beste mensentype, voor deze de gelegenheid te scheppen, om zich hoger en edeler te ontwikkelen" (Hitler). Dit impliceert echter geen defensieve politiek, want dit bloed wordt belaagd, het heeft een bijzondere aantrekkingskracht. De verderver "loert urenlang, met duivelse vreugde op het gelaat op het meisje dat hij dan met zijn bloed schendt, en daarmee haar volk ontroof" (idem). Dit moet de verdervers belet worden, en hoe kan dit efficiënter dan door deze uit te roeien? Door deze redenering wordt de beul de aangevallene, en is het slachtoffer de schuldige, want hij immers beoogt "planmassige Zerstörung der Blutbewusstseins der Wirtsvölker durch Zerstörung ihres Rassestolzes".

De Nazi-rassenterreur richt zich vooreerst tegen de joden: daarmee een lijn doortrekkend, naar het Duitse, maar evenzeer met het Europese verleden. Naast de materiële voordelen die sprongen uit de inbeslagname van joodse eigendom, vervulde de jood de functie van zondebok, waarop alle tegenslagen en ongelukken konden afgewenteld worden. De "Endlösung", dit is de systematische, koelbloedige, wetenschappelijke vernietiging, was een gevolg van een jarenlange haatcampagne, waarbij de joden niet als mensen, maar als "zaken" werden voorgesteld. "De jood is een klaploper, die zoals de parasieten in de dieren- en plantenwereld leeft van de krachten en produktieve arbeid van zijn gastheer. De jood is de bloedzuiger van de wereld", schrijft Heindrich Himmler, het hoofd van de S.S., de voornaamste organisator van de holocaust.

Het is nog steeds niet volledig duidelijk in welke mate de totale uitroeiing van meetaf aan als enige strategie werd weerhouden. Zelfs indien een kleine kern reeds vroeg met deze gedachte speelde, was er aanvankelijk de vrees dat men hierdoor grote delen van de Duitse bevolking van het regime zou vervreemden. Tussen weinig sympathie koesteren voor de joodse bevolking en aanvaarden dat deze wordt uitgeroeid, is nog steeds een grote kloof. Daniël Goldhagens "Hitlers gewillige beulen" is terzake eenzijdig en bevooroordeeld, maar anderzijds is de 'Wir haben es nicht gewusst' van na de oorlog toch ook iets te eenvoudig.

"De volksche beweging moet niet de advocate van andere volkeren zijn, maar de verdedigster en voorvechtster van haar eigen natie. Anders is ze overbodig, en heeft ze wel zeer zeker niet het recht, om ook maar de minste aanmerking te maken op het verleden, want dan doet ze de fouten daarvan precies na. De vroegere Duitsche politiek werd, zeer tot haar nadeel, door dynastieke belangen bepaald. Maar onze toekomstige politiek mag niet door den correspondeerenden waanzin, door de volksche-verteederingen-voor-iedereen worden misleid. Wij zijn, om het duidelijk te zeggen, niet de politie-agenten, die voor de "arme kleine naties" moeten opkomen, maar de soldaten van ons eigen volk.

En wij, nationaal-socialisten, moeten nog verder gaan: Het recht op grondgebied kan een plicht tot verovering worden, wanneer een groot volk zonder zulk een gebiedsuitbreiding ten ondergang gedoemd zou zijn.

En dat natuurlijk vooral wanneer het niet een of ander obscuur negervolkje betreft, maar de Germaansche moeder van al het leven, die aan de huidige cultuur op aarde haar gezicht heeft gegeven. Deutschland zal een wereldmacht zijn, of het zal niet zijn. Maar om wereldmacht te kunnen worden, heeft het die grootheid noodig, die maakt, dat de staat kan uitgroeien tot een mogendheid van beteekenis, en dat zijn burgers kunen leven.

Daardoor sturen wij, nationaal-socialisten, onze buitenlandsche politiek bewust in een anderen koers dan dien, welken men voor den oorlog voerde. Wij beginnen opnieuw op de plaats, waar men zes eeuwen geleden ophield. Wij maken een einde aan de eindelooze Germaansche emigratie in Westelijke of Zuidelijke richting, en richten het oog weer op het land in het Oosten. Wij breken eindelijk met de koloniale en commercieele politiek van voor den oorlog, en gaan over tot de bodempolitiek der toekomst."

A. HITLER

De superioriteitsgedachte leidt logischerwijze naar de expansiedrift. Voor Italië betekent dit het herstel van de "mare nostrum", het opleggen van de Pax Romana aan het Middellandse zeebekken. Het effectief onder controle brengen van het Libische binnenland, de weerstand in Albanië en Ethiopië: het waren reeds duidelijke vingerwijzingen dat het onoverwinnelijke leger een megalomane hersenschim van Mussolini was, die volkomen op de klippen liep in het Griekse avontuur.

De Nazi's verantwoordden hun veroveringszucht andermaal vanuit racistische grondslagen. Eerst heette het dat alle Germanen in één rijk dienden samengebracht te worden. Dit leidde tot de "Anschluss" van Oostenrijk, het inpalmen van Sudeten-Duitsland en de aanspraken op Danzig (Gdansk). Dit Pan-germanisme kon zelfs in de overige Europese staten op begrip rekenen. Duitsland had zich tot taak gesteld het Duitse ras tot volledige ontplooiing te laten komen, doch hiervoor ontbrak het nodige "Lebensraum". Deze levensruimte was evenwel voorradig in het Oosten, dat toch maar bevolkt was met "Untermenschen": deze gebieden dienden gegermaniseerd te worden. Wat dit betekende leert ons Himmler: "Unsere aufgabe ist es, den Osten nicht im alten Sinne zu germanisieren, das heisst, den dortwohnenden Menschen deutsche Sprache und deutsche Gesetze beizubringen, sondern dafür zu sorgen, dass im Osten nur Menschen wirklich deutschen germanischen Blutes wohnen". Fysische liquidatie dus van de Slavische bevolking: genocide.

Fascisme, met zijn hang naar heroïsme en slagvelden is een mannenzaak. Vandaar een vorm van secundair racisme ten overstaan van de vrouwen. "Gelijke rechten voor de vrouw betekent dat ze alle waardering verdient die haar toekomt, op deze plaatsen waarvoor de natuur haar heeft voorbestemd", verklaarde de Führer voor een delegatie van de Frauenschaft. Dit betekende in eerste instantie als moeder, ten tweede als "repos du guerrier". Zowel Hitler als Mussolini waren geobsedeerd door het gevaar dat het aantal doodskisten dit der wiegen zou overschrijden, hetgeen, in de oorlogsjaren niet ongegrond was. Beiden doen pathetische oproepen om de voortplanting niet uit het oog te verliezen, om de moeders ertoe aan te zetten hun staatsplichten niet te verzuimen. Op het politieke toneel is er voor hen evenwel geen plaats weggelegd en ook de werkende vrouw - vooral in de industrie - draagt hun afkeuring weg. Zich tot de vrouwen richtend in de Popolo d'Italia (31 augustus '43) schrijft de Duce: "Men moet er zich van overtuigen dat de arbeid die bij de vrouw een verlies van de vrouwelijke kenmerken teweegbrengt, bij de man leidt tot een sterke fysische en morele viriliteit". Uiteraard was ook iedere homoseksueel voor een fascist die het hart op de juiste plaats droeg een slag onder de koppelriem. Vandaar

"De aanblik van de Führer ontroert me steeds dieper. Het is schokkend, met hoeveel innerlijke standvastigheid hij ondanks zijn ernstige fysieke klachten die dingen steeds weer bij de kop pakt en oplossingen probeert te vinden.

Intussen is buiten de brand geblust, maar het prachtige bouwwerk is volkomen verwoest. We beginnen nu met het opruimingswerk. Vooral de straat moet weer begaanbaar gemaakt worden en in de komende dagen wil ik voor mijzelf toch weer een mogelijkheid om in het ministerie te werken scheppen, want tenslotte mag de dagelijkse arbeid niet onder de verwoesting van het gebouw leiden.

Weer thuis breng ik verder een nogal weemoedige avond door. Langzamerhand begin je te beseffen, wat deze oorlog voor ons allemaal betekent. Wie zou 12 jaar geleden gedacht hebben dat wij het 12-jarig jubileum in zo'n omgeving onder zulke omstandigheden zouden vieren? Ons hele gezin deelt mijn bedroefde stemming. Het ministerie lag ons allemaal zo na aan het hart. Nu behoort het tot het verleden. Maar ik ben vast van plan om na de oorlog niet alleen een nieuw monumentaal ministerie -zoals de Führer zegt- te bouwen, maar dit oude ministerie in zijn vroegere luister te laten herrijzen."

J. GOEBBELS, 14 maart 1945

" I had to see everything. I had to watch hour after hour, by day and by night, the removal and burning of the bodies, the extraction of the teeth, the cutting of the hair, the whole grisly, interminable business. I had to stand for hours on end in the ghastly stench, while the mass graves were being opened and the bodies dragged out and burned.

I had to look through the peep-hole of the gas-chambers and watch the process of death itself, because the doctors wanted me to see it.

I had to do all this because I was the one to whom everyone looked, because I had to show them all that I did not merely issue the orders and make the regulations but was also prepared myself to be present at whatever task I had assigned to my subordinates.

(...)

In the face of such grim determination I was forced to bury all my human considerations as deeply as possible.

Indeed, I must freely confess that after these conversations with Eichmann I almost came to regard such emotions as a betrayal of the Führer.

RUDOLF HÖSS, Kampcommandant - KL Auschwitz

dat zij net als alle andere ongewensten of gevangen gezet werden of zoals in Duitsland naar het concentratiekamp gestuurd werden en onderworpen aan "Abkehr-Prüfungen, um zu erfahren, ob die Homosexuellen die ihren Lastern durch harte Arbeit entwöhnt werden sollen, als geheilt oder als unheilbar anzusehen sein" (kampcommandant Höss).

Tot slot komt dan de volwassen mannelijke bevolking. Natuurlijk zijn partijleden hoger te rangschikken dan niet partijleden. En uiteraard is er binnen deze elite nog eens een elite (zoals de S.S. in Duitsland). Het ganse bouwwerk wordt bekroond - als dit een geschikte term is - door de Duce of de Führer. De leider is niet het symbool van het volk of van de staat, hij IS het volk en de staat. Hij is niet de incarnatie van het gezag, hij IS het gezag. In die zin is de vrijheid van iedereen een utopie, hoe hoog een individu ook opgeklommen was in de partijhiërarchie. "Befehl ist Befehl", zover strekte de autonomie der uitverkorenen: blinde gehoorzaamheid gold als opperste vrijheid. Diegenen die deze travestie onderkend hadden, hadden er een zware prijs voor betaald. De rest had er voor gekozen, uit overtuiging of uit schrik, omdat ze het er mee eens waren of uit opportunisme, omdat ze voor het systeem waren of omdat dit het minste kwaad leek, omdat ze niet wilden zien wat het was of omdat ze de andere kant uitkeken Tevens stelt zich een ander probleem: is de nazi-periode dan denkbaar zonder Hitler? Neem nu eens aan dat hij tijdens de putchpoging in München was doodgeschoten, of veronderstel dat hij niet was afgewezen als student in de Kunstacademie. Zou er dan géén wereldoorlog of holocaust hebben plaatsgevonden? Meer in het algemeen is het discussie omtrent structuur en actoren, of welke rol spelen historische figuren? Figuren worden maar historisch indien ze in hun opzet slagen om de macht te veroveren, m.a.w. er moet een maatschappelijke voedingsbodem zijn die hun succes mogelijk maakt. Door de samenloop van historische factoren was Duitsland ontvankelijk voor autoritaire regimes, door specifieke versnellers (o.m. de economische crisis) werd die trend versterkt. Dit alles maakte Hitler mogelijk maar nog niet noodzakelijk. Eenmaal de totalitaire staat gevestigd, hebben leiders de mogelijkheid om hun persoonlijke agenda te realiseren, omdat de tegenmachten vernietigd of vleugellam zijn.

In zijn "Een eeuw van uitersten" omschrijft Eric Hobsbawm de tussenoerlogse periode als "Het tijdperk van rampspoed". Hoewel de geschiedenis zich niet herhaalt, is het onze taak om deze te begrijpen, zonder uit te monden in "tout comprendre, c'est tout pardonner". De "Zeitgeist" als verontschuldiging is net iets te makkelijk. In elk geval liggen na 1945 een aantal humanistische dromen in de uitverkoop. De Sovjetrevolutie bracht geen arbeidersparadijs, ontwikkelde landen als Duitsland kunnen vervallen in barbarij,

democratieën ontwikkelen zich niet lineair, technische vooruitgang kan uitmonden in de atoombom ... Het ligt niet in de mogelijkheid van het individu om de hemel op aarde te realiseren, het blijft wel de verantwoordelijkheid om te trachten de hel te vermijden.

DEEL III : DE TWINTIGSTE EEUW (vervolg)

ZEMNI & DOOM Vrijheid en Gelijkheid 2010-2011 (deel 2)

5.	De naoorlogse heropbouw.....	191
5.1.	De welvaartstaat	191
5.2.	Wat met ideologie?	193
5.3.	Mei '68 en Nieuw Links.....	196
5.4.	En in het Sovjetimperium?.....	200
5.5.	Dekolonisatie en imperialisme.....	202
5.6.	Nationalisme in de derde wereld.....	205
6.	De terugslag: neoliberalisme.....	207
6.1.	Ecologie.....	209
6.2.	Postmodernisme.....	210
6.3.	Einde van de Koude Oorlog.....	212
6.4.	Neoconservatisme en Nieuw Rechts	216
6.5.	Derde Weg.....	218
6.6.	De uitdaging van het anti-racisme: de apartheid voorbij.....	220
7.	9/11 en haar gevolgen: een nieuwe wereld? Botsing der beschaving, <i>war on terror</i> en (neo)liberale dromen.	226
7.1.	Multiculturalisme.....	226
7.2.	Het Islamdebat.....	233
7.3.	Neo-racisme, xeno-racisme, culturisme en islamofobie.....	237
7.4.	Radicale democratie?.....	241
7.5.	Humanitaire bijstand en humanitaire interventies.....	242
7.6.	Ontwikkelingshulp, caritas en filantropie	247
8.	Marxisme in de derde wereld.....	254
8.1.	Marxisme na de revolutie: Cuba.....	255
8.2.	Mao en de bestorming van de hemel.....	260
8.2.1.	De machtsverwerving.....	263
8.2.2.	Het oosten is rood.....	266
9.	Islam en islamisme	273
9.1.	Islam, kolonisering en natievorming.....	276
9.2.	Sunni-islamisme.....	282
9.3.	Iran en Ayatollah Khomeini.....	284
9.4.	Jihadis.....	289
9.5.	Salafisme.....	291
9.6.	Islamonationalisten: de specificiteit van Hezbollah en Hamas.....	296
10.	Bij wijze van besluit: naar een post-westerse wereld?.....	297